

ШЫН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн
№ 165 (16938)
2004 чылдың
ДЕКАБРЬ 16,
четверг

Номерни парлалгаже
дужаганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 16.00
Садар өртээ — 3 рубль

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

«ШЫН» — ЧОННУҢ СОЛУНУ

Ийи өг-бүлениң бирээзи-ле чагыдылгалыг болзун дээш

ИДЕПКЕЙЛИГЛЕР—ХООЧУННАР

Сүт-Хөл кожуунуң чурттакчылары, харылзаа салбыры республикада «Шын» солунну чагыдып алырынга идепкейлиг болуп, чарлаттыг мөөрейлерге доктаамал шаңналдыг черлерни ап келгеннер.

Сүт-Хөл кожуунга сургакчылап чораш, кожуунуң харылзаа салбырынга база чедип, оларның ажил-ижин салбырның начальниги Б.Д. Ховалыгдан сонургадывыс.

— Республиканың улуг, хоочун солунну «Шынның» чагыдылганын эрткен чылдындан бадырбас дээш кызып ажилдап тур бис. Амдызында чон шалың, пенсия үнерин манап турар. Эртип турар чылда кожуунуң чурттакчылары ниитизи-биле 830 экземпляр «Шын» солуну чагыдып алган. Келир чылда ийи өг-бүлениң бирээзи-ле чагыдылгалыг турары-биле 1070 экземплярны чагыдарын организастаар сорулганы салып алган ажилдап турар бис. 2005 чылдың бирги чартыныче 8 организация чагыын берип каан, ынчалза-даа чаңгыс багай чүве — бюджет организацияларының ийи дугаар чартык

Харылзаа салбырының начальниги Б.Д.Ховалыг.

чылдың чагыдылганының өртээн ам-даа төлевээни. Чагыгны бергеш, ооң төлевиринче кичээңгей салбаска хоржок болгай, ам чаа-

ла аңаа хамаарыштыр кожуун чагыргазынга, саң-хөө килдизинге айтырыг тургузуп чордум. Чогум солун чедирилгези эки, график езугаар неделяда үш катап эккеп турар.

Солун чагыдылганының кампаниязынга организациялар база эки киржип турар, а эң идепкейлиг киржикчилеривис — хүндүлүг пенсионерлер. Көдээ черниң

интеллигенциязы болур башкыларның солун чагыдылганынга идепкейи арай кошкак, колдуунда албадал-биле чагыттырар боордур. Оларның бөдүүн пособия, пенсия ап орав чонга көөрдө, акша-шалыңы хөй болгай — деп, Брат-оол Дукур-оолович Ховалыг хомудал-биле чугаалап орду.

Сүт-Аксында ийи, суму бүрүзүнде бир-бир почтачылар чонга оларның ынак солуннарын дүргени-биле чедирип берип база чагыдылга планын күүседир дээш кызып, шалыпкын, эрес-кежээ ажил-

Сүт-Хөлде

дап турарлар. Сүт-Аксының почтачызы Мария Дажыевна Ондарның ажилын коллективи мактап, онза үнелээр болдулар. Эки ажилдыг почтачыларга Бора-Тайганың почтачызы Мария Борашовна Солун-оол, Алдан-Маадыр суму-зунуң почтачызы Надежда Ойдуновна Куулар — олар база хамааржырлар. Кожуунуң почта ажилдакчыларынга моон-даа соңгаар эки ажилдаарын күзээр-дир бис.

Алдынай СААЯ.

Эки ажилдыг почтачы Мария Ондар. Кол бухгалтер Марита Ооржак, чагыдылга талазы-биле специалист Зинаида Монгуш.

Кара-Хөлде

СОЛУНГА ХАНДЫКШЫЛАДЫГЛАР

Ажылывыстың аайы-биле Бай-Тайга кожуунуң Кара-Хөл сумузуң төвүңге четкеш, келир чылдың солун чагыдылганы кайы хире чоруп турарын билип алыр дээш харылзаа салбырынга бардывыс. Уруглар пособиеси алган, чагаа-бижиктер чоруткан, солун чагыткан кижилер хөй болганы-биле харылзаа салбырының начальниги Вера Хертек бистерни амдызында хүлээп алыр арга чогун буруузуң чугаалады. Аңаа орган эвес, ажилдап турган кижини чүү дээш буруудадыр бис. Ырак-узак черниң харылзаа салбырында кижилер хөй болурга магадап, мында ажил-иш багай эвес чоруп турар хиредир деп аравыста чугаалажып турдуvus.

Шынап-ла, ыңдыг-даа болду. Вера Шыраповна бо албандужаалга он чыл ажилдап келген, бодунуң ажилын беш салаазы дег билер, аңаа сагыш-сеткилинден бердинген, организаакчы бүдүштүг кижилер дээрзин ооң бүдүрүп кылып турар ажил-ижи бадыткады. Бо хөй чылдарның дургузунда чааскаан чонга пенсия, пособиелер акшазын үлеп бээр, чагыткан солуннарын, журналдарны, чагаа-

бижиктерни өг-бүлелерге чедирер, посылкаларны, чагааларны хүлээп алыр болгаш чорудар, солуннар, журналдар чагыдылганын бүдүн чыл иштинде организастаар болгаш өске-даа ачыдуза чедирилгезин чедирип келген. Хамаатылардан ол-бо дээр чемелээштин турбаан, моон алырга хөй санныг хүлээлгезин ол ак сеткилдиг күүседип келген.

2005 чылдың солуннар болгаш

Вера Хертек.

журналдар чагыдылганы сумуда багай эвес чоруп турар. Декабрь 10-нуң медээзин езугаар алырга,

«Шын» солунну 147-ни, республиканың өске солуннарын, журналдарын 100 ажыгны чагыткан. Школаның башкылары, улуг назылыг улус хөй чагыдылгалыг болуп турар. Бо чугула ажил ам-даа уламчылавышаан.

2005 чылдың бирги чартында чеже хире санныг «Шын» солунну чагыдары планнаттыганын начальниктен айтырдывыс.

— Тывада эң-не хөй тиражтыг, республиканың политиктиг, экономиктиг, социал амыдыралын долузу-биле бижип турар хоочун «Шын» солунну номчурунга кара-хөлчүлөр кончуг хандыкшылдыг. Сумуда 402 өреге бар, оларның чартык кезинден хөйү, тодаргайлаарга, 200 ажыр чагыдар сорулганы салган ажилдап турар бис — деп, Вера Шыраповна тайылбырлады.

Амгы үеде 167 өг-бүлө «Шынны» номчуп турар болду. Солуннарын саадал чокка эзлеринге

чедирип турар. Суурдан ыракта 30 өг-бүлө чагыдылгалыг, тускай почтачы чок болганы-биле оларны аргышкан улус дамчыштыр чедирип турган, орта чагыкчылар чөпшээрешпейн барган. Чүге дээрге чамдыктары четче чедирбейн турар болган. Ынчангаш боттары суурдан алыр кылдыр дугурушкан. Бо болза чагыкчыларның «Шын» солунга ынаан, ону номчурунга хандыкшылдыгын херечилеп турар деп, начальник чугаалаар болду.

Ооң соонда бистер Кара-Хөл школазынга баргаш, башкыларның чагыдылганын сонургадывыс. Школа директору А.Д. Иргит школа коллективи чылдыңна хөй санныг солуннарын, журналдарны чагыдып ап турарын чугаалааш, 45 башкының хөй нуруузу 2005 чылдың бирги чартында «Шын» солунну чагытканын дыңнатты.

(Уланчызы 2-ги арында).

2005 чылдың бирги чартында «Шын» солунга чагыдылга чоруп турар. Бирги чартык чыда чагыдылганың өртээ:

Хууда чагыдыкчыларга — 264 рубль;
ооң иштинде редакцияга — 126 рубль,
почта чедирилгези — 138 рубль.

пенсионерлерге чингелделиг — 230 рубль;
Организацияларга — 300 рубль.

3 айда хууда чагыдыкчыларга — 132 рубль.
пенсионерлерге — 115.

ЭКСПРЕСС чагыдылга-биле айның кайы-даа хүнүнден эгелеп чагыдып ап болур.

«ШЫН» — ЧОННУҢ СОЛУНУ

СОЛУНГА ХАНДЫКШЫЛАДЫГЛАР

Солунуң 90 харлыг номчукчузу
Хорлуш ХЕРТЕК.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында). Кара-Хөл суурнуң чурттакчыларына, ырак коданнарда малчыннарда даа ужурашып, солун чагыдылганын дугайында чугааны кылып чордувус. Чурт ишинде республикада, даштыкыда болушкуннарны чүгле «Шын» солундан билип ап турар, кончук ажыктыг, номчуштуг солун деп үнелээр чорду. «Кара-Хөл» муниципалдыг бүдүрүлгө каттыжышкынының сарлык катарчызы Андрей Иргит «Шын» солуну 20 чыл дургузунда чагыдып алгаш, номчуп келген. «Элээн солун номчувайн баарымга, сагыш-сеткилимге бир-ле чүве четпестей бээр» деп, ол чугаалап орап. Кара-

Хөлдүң мырыңай кыдыында Ары-Аргада чурттап орап 90 харлыг Хорлуш Чаш-ооловна Хертек кырган-авага ужураштыыс. Ооң чугаалааны болза: «Шын» солуну доктаамал номчуп келгеш ажылымга, амыдыралымга ажыктыг хей чүүлдерни билип алдым. Ол дээрге сургаар, өөредир башкы-дыр. 2005 чылда бо солуну өг-бүлө бүрүзү чагыдып алырын сүмелээр-дир мен». Бо бүгүдөн алгаш көөрге, кара-хөлчүлөр солун номчуурунга кончук хандыкшылдыг улус болду, оларга ак орукту күзедивис.

Таан-оол ХЕРТЕК.
В.БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ
тырттырган чуруктары.

ҮЗҮКТЕЛ ЧОК НОМЧУП ЧОР МЕН

Чылдың-на чыл төнер чоокшулап орда, сагыш-сеткилимни, угаан-бодалымны бир-ле чүве дүвүредип туруп бээр. Ол дээрге үнүп келир чылда солуннар чагыдып алырының айтыры-ла болгай.

Бо хуннерде солун, сеткүүлдер чагыдылганын кидинтүлүк үези чоруп турар. Солун, сеткүүлдерни доктаамал чагыдып алгаш, номчуп өөрени берген өг-бүлелер ооң чагыдылганын черле үспестер. Бистиң өг-бүлөвис база ындыг. Төптөн үнүп турар солун, сеткүүлдерден аңгыда, Тывада үнүп турар «Шын», «Тувинская правда», «Тываның аныктары», «Тыва Республика», «Сылдысчыгаш» солуннар бистиң өг-бүлөвистиң доктаамал чагыдып алгаш номчуур солуннарывыс-тыр. Ооң ишинде «Шын» — бистиң эң ынак солунувус.

Мен, бодум хуумда, «Шын» солуну 1954-55 чылдардан эгелээш-ле үзүк чок номчуур, сонуурга апарган мен. Ол дээрге 5-6 класстарга өөренип турган үем-дир. Ачам колхозтуң төрүвес анык инектерин кадарып турган. Чайлагга почта келирге-ле, инек кадарып чоруурда солуннарны ап алгаш, черге ону номчуп чорааш, патла өөрени берген мен. А 1959 чылда онгу класска өөренип

турумда, «Шынга» мээң баштайгы бижээн чүүлүм парлаттыган. Орта хей-аът кирип, оон бээр-ле «Шын», «Тываның аныктары», «Сылдысчыгаш» солуннарны доктаамал чагыдып номчуур апарган мен. Ам бодап ораарымга, оон бээр таптыг-ла 45 чыл эрткен-дир. Бо үениң ишинде, үргүлчү звезда бол, бо солуннарның бижикчизи база бооп келдим. Сөөлгү чылдарда «Шын» солун улам номчуштуг болуп, хей арыннарлыг кылдыр үнүп турары дыка таарымчалыг. Үнүп келир 2005 чылда бо солун 80 харлаар.

Ынчангаш үнүп келир 2005 чылдың бирги чартынының чагыдылганын кылып алган, «Шын» солунуң бо юбилейлиг чылында номчукчуларның болгаш чагыдып алыкчыларның саны көвей болурун, а солунуң күш-ажылчы коллективинге чаа-чаа чогадыкчы чедишкinnerни өг-бүлөмнүң мурнундан күзээр-дир мен.

Маадыр-оол ДАНЗЫН.
Кызыл хоорай.

ЧЕТПЕСТЕРНИ АРТА ХАЛААШ...

Номчукчуларга сөс

Мен «Шын» солуну чылдың-на чагыдып алгаш, ону улуг сонуургал, хандыкшыл-биле сонуургал, ТР-ниң болгаш Россияның ишинде база даштыкы чурттарда кандыг онза-солун болушкуннар бооп турарын билип, таныжып номчуур-дур мен.

«Шын» солунуң төөгүзүн алгаш көөрге, тыва бижикти барык беш чыл мурнай моол бижиктиг төрүттүнген. Ооң соонда тыва бижикти латин алфавиттен орус алфавитче шилчидип турда, ооң эң-не идепкейлиг суртаалчызы, нептередикчизи турган болгаш ам-даа ону уламчылап, чырытпышаан турар-дыр. Кандыг-даа национал солун бодунуң дыл, бижинге төрүттүнер болгай, а «Шынның» онзагай чүүлдериниң бирээзи — баштай боду тургустунгаш, оон тыва бижиктиң төрүттүнүп сайзыраарында дузалааны ол деп бодаар мен. Солун кажан-даа бирги суртаалчы, сүмелекчи, ажыкдузалыг айтыкчы башкы, езулуг организакачы дээрзин утпаалыңар!

Шынап-ла, амгы рыноктуң берге үезинде солун номчувайн, чуртта, республикада бооп турар болушкуннарны, амыдыралды билбейн орап болза, кижиге дүмбей караңгы-биле дөмей-ле. Ындыг болганда, өг-бүлө бүрүзү «Шын» солуну чагыдып алыры күзенчиг. Бо солун неделяда үш катап үнүп турар. Ында телевидение дамчыдылганының программазын база неделя санында

парлап турары өөрүнчүг. Ооң кадында ИХЯ-ның ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан материалдарны база доктаамал парлап турар. Мээң бижээн чагааларым солунуң номчукчуларына чедип турарына өөрүүр-дүр мен.

Хүндүлүг номчукчу! Үе эвээш арткан болгай, харылзаа белдирлеринге баргаш, Чаа чылдың солуну чагыдып алырыңарны сүмелеп тур мен. Чамдык улус мындыг болгулаар-дыр: үен-даян чанагаш кижилер чуруп көргүскен даштыкы улуг өртектиг журналдар, хоп-меге материалдар парлаан «Риск» солуну садып ап, номчаан турар. Кижилерниң сонуургалы аңгы болганда, ындыг-ла ыйнаан, ынчалза-даа төрөөн черинде, чуртунда болуп турар болушкуннарны парлаан «Шын» солуну чагыдып албайн турары хомуданчыг. Ол дээрге Россияның «Правда», «Известия» солуннары-биле атташ, төрөлдешкек, сорулгазы дөмей, езулуг харыс-салгалыг, шынчы, төлептиг солун-дур.

Бир-тээ, солунуң хей санын номчукчуларының бирээзи болганымда, «Шын» солунуң үндезилеп тургустунганындан бээр 80 чылын холбаштыр ооң ажылдакчыларына болгаш бижикчилеринге чагай күзөлдери илеретпишаан, чамдык бодалдарымны чугаалаар бодадым. Парлалганың болгаш бот-шүгүмчүлелдиң хостуун бистиң үндезин Конституция-выста быжыглап айтыккан болгай. Ажыл-агының чедишкinner-

ниг, беримчелиг болуру ооң удуртукчу даргазындан кол хамааржыр ужурулуг. Ындыг турбуже ажыл-агының ээ-харыс-салга чок, чону-биле арга-сүме кылбас, «чүгле мен билер мен» дээр, каржы-хажагай даргалар албан черлеринде, организацияларда эвээш эвес болдур ийин. Оларны сойгалаан, шүгүмчүлөп бижээн материалдар колдуунда парлаттынмайн турар-дыр. Четпестерни арта халааш, чүгле чедишкinnerни чырыдар болза, кажан-даа бурунгаар хөгжүлдө турбас, таптаашкына турза-турза, хоозурап буступ дүжер. Бот-шүгүмчүлел дээрге четпестерни узуткаарының кол быразы-дыр. Чижээ-лээрге: Коммунисттик партия үезинде четпестерни черле чандыр көрбөс, чиди-биле дораан шүгүмчүлөп, «Шагар-Ары», «Изиг бус» дээн ышкаш янзы-бүрү аргаларны ажыглап тургаш, дораан эдер турган.

Бистиң хоочун чогаалчыларывыс болгаш журналистери-выстен аңгыда, оларны адаваска, «Шынның» номчукчуларына уран-чечени-биле бедик утка-шынарлыг материалдарны доктаамал бараалгадып бижип чоруур бижикчилер: Бораш Ондар, Седен Хертек, Ким-оол Сарыг-Донгак, Кара-оол Натпий-оол дээш, хей-хөй бо солунуң хей-аьдын көдүрүп чоруур көдээ бижикчилерге Чаа чылдың байырын чедирбишаан, чедишкinnerни күзедим.

Мечин ЧИҢТОЛ.
Кызыл хоорай.

ДЫЦНАВААНЫН ДЫЦНААР, КОРБЭЭНИН КӨӨР ЧҮВЕ-ДИР

Төөгү-биле алырга, 1925 чылдың май 15-те ТАР-ның Чазаа солун тургузар дугайында шийтпирни хүлээп алган болгаш редакция коллегиязын тургускан. Ол-ла чылдың августан эгелеп «Эркэ чолээ бухий Тува» (Эрге-шөлээлиг бүгү Тыва) деп баштайгы солун үнүп эгелээш, 1926 чылдың июндан эгелеп «Таңды-Тываның шыны» кылдыр эде адаттыган. 1930 чылдың июльдан эгелеп «Тыва Араттың шыны» деп ат-биле парлалга үнүп эгелээн. 1933 чылда ТАРЭ ТК-ның органы «Реванэ шыны» деп солуну тургускан. 1936 чылда ТАР-ның Биче Хуралының Президиумунуң органы болуп «Хостуг арат» солуну парлап эгелээн. 1939 чылда ол үш солуннарның тиражы 19 муң апарган. Бо солуннар ТАР-ның иштики болгаш даштыкы политиказын, ооң шийтпирлерин, улусчу эрге-чагырганың органнының хоойлуларын болгаш айтышкinnerнын тайылбыр-лавышаан, ТАР-ның ажылчы чоннарының социал айтырыглары, эртем-билиг, өөредилге, кадык камгалалы, чер, мал

ажылын хөгжүдери дээш, дыка-ла хөй амыдыралчы айтырыгларга хамаарышкан материалдарны парлап үндүрүп турган...

«Шын» солуну эрткен чылдарда өреге бүрүзү чагыдып ап турган. Солун неделяның чеди хонуунда үнер турган. Сөөлгү үеде солунуң тиражы он муң кезек чедир өзе берген. Ол оон-даа өзер. Неделяда үш эвес, а беш удаа үндүрерин номчукчулар редакциядан дилеп турарлар. Чүге дээрге солунда үнүп турар материалдарның шынары экижээш, номчукчуларның сонуургалын оттурупкан. Шынап-ла, дыка-ла эки материалдарны кижини номчуур боор-дур. Редакция парлалга шугумунга үр чылдарда ажылдаан, эртембилиги шыырак журналист кадрлар-биле эки хандыртыган. Ынчангаш олар Тыва Республиканың амыдыралында чугула уjur-дузалыг социал, экономиктиг айтырыгларны, РФ-тиң болгаш ТР-ниң хүн бүрү амыдыралы-биле холбашкан доктаал, шийтпирлерни, чарлыктарны чон билип алзын дээш парлап үндүрүп турарына

номчукчуларның таарзынганын кижини дыңнаар боор-дур.

Ам удавас чаа чыл үнер болгай. 2005 чыл база онзагай чыл. Ада-чурттуң Улуг дайынына немец-фашисттик эжелекчилерни совет улустун тиилээниниң 60 чылын байырлаар болгай бис. «Тус чер бот-башкарылганың дугайында» Федералдыг Хоойлуну амыдыралга боттандыраарының белеткел ажылдарының чылы эгелээр. Ону кижини болганы сонуургаары чугаажок.

Көдээ ажыл-агыйны көдүрер, ажы-төлдү чаа-чаа билиглер-биле чепсеглеп, өөредип кижизидер сорулгалыг башкылар, удуртукчулар болгаш өске-даа ажылдакчылар бир дугаарында солун-биле чепсегленер болза эки. Солундан дыңнаваанын дыңнаар, көрбээнин көөр деп чүвени билип, ооң доктаамал номчукчузу болгаш «Шын» — шынчы өңнүүнерни чыл төнмээнде чагыдып алырыңарны номчукчуларга күзедим.

Серге ОНДАР.
Кызыл хоорай.

Казан. Каза. Чыч. Сонуургаптаалынар

Бородин дузалаарын азаан

Тыва Республиканың Хоойлужудулга палатазының депутаттары Кызыл хоорайда туттунуп турар православ шажын хүрээниң тудуунга саң-хөө дузазын дилээн чагааларны Бүгү-Русьтуң патриарыгы Алексей II-ге, чаңгыс чер-чурттуувус Сергей Шойгуга, ол ыш-каш Россия-Белоруссияның күрүне секретары Павел Бородинге чоокта чаа чоруткан.

Бо хонуктарда баштайгы хары келген. Ону Павел Бородин чоруткан болган. Павел Павлович Кызыл хоорайга православ хүрээ тудуунга дузалаарынга беленин дыңнаткан. Ол саң-хөө

дузазын чоокку үеде көргүзериң азааш, чүгле тудуунуң агар санын айтып бээрин дилээн.

Павел Бородин школачы чылдарында Тывага 16 чыл чурттаан. Якутск хоорайны экономиктиг берге үеде "бут кырынга" тургускан. Россияның Президентизи Борис Ельцинниң чалааны-биле ооң администрациязынга ажил-агый эргелекчилеп ажилдааш, Кремльдин төөгүлүг овор-хевирин эгиткен. Өөнүң ишти-биле чуртта элээн каш өг-бүлө интернаттарын тургускан, чаңгыс эвес өскүс уругну өг-бүлезинге алгаш, кижизидип өстүргөн. Ачазының чевээ Кызыл хоорайның эрги хөөрүнде.

Яамының төлевилелин көргөн

Бо чылын көдээ ажил-

агыйны деткири-биле республика бюджетинге 43 миллион 376 муң рубль көрдүнгөн турган.

Келир чылдың бюджетинде көрдүнүп турар чижек саннарны алырга, саң-хөө деткимчези колдуу база-ла бо чылдың деңгелинге артар – 47 миллион 236 муң рубль. Ынчалза-даа Чазак болгаш яамы көдээ бүдүрүкчүлери деткирин уламчылаары-биле чаа хоойлу-дүрүмнер ажилдаарын уламчылавышаан.

ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызы Хоойлужудулга палатазының депутаттары чугаалажып көөрү-биле "ТР-ниң көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлериңе күрүне деткимчезиниң дугайында" хоойлу төлевилелин ажилдап кылгаш, кириген. Ол баштайгы номчулганы чоокта чаа эрткен.

Бо хоойлу төлевилелинде республиканың көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлериңе күрүне деткимчезиниң кол угланышыкынарнын

болгаш чурумун, оларның акшаландырышыкынының дөстөрүн, чээлини бээриниң негелделерин көрүп турар. Ол ыш-каш тускай сорулгалыг программаларны боттандыраарының, субсидиялар болгаш көдээ бүдүрүкчүлериңе компенсация акшаларын бээриниң чурумнарын көргөн.

Хоойлу төлевилелинче көдээ сумуларның инженерлиг инфраструктураларының хөгжүлдезиниң чүүлдерин база кириген.

Боозадылга доозулган, чизелээшкин эгелээн

2004 чылдың күзүнүнде республикага ниитизи-биле 423905 баш төрүүр шээр мал турган. Бүдүрүкчү кошкарларның баш саны 6877, хуналарны – 7864.

Эдериштирилге ниитизи-биле 419800 баш шээр малды салган. Хойларның эдериштирилгезин сентябрь 1-де эгелээн. Ынчалза-даа республиканың ажил-агыйларының хөй кезин шээр мал оолдаашкынын келир чылдың март айның ортузунда эгелээр сорулга-биле, эдериштирилгени октябрь 15-те эгелээн. Өшкүлөр эдериштирилгези октябрь 25-те эгелээн болгаш төрүлде келир чылдың апрель айда эртер.

Сөөлгү медээ-биле алырга, барык 387 муң баш шээр малга эдериштирилгени болгаш тарып боозадылганы чоруткан.

Республиканың тос ажил-агыйының 10 муң хире баш шээр малынга тарып боозадылганы чоруткан.

Бо хонуктарда республиканың ажил-агыйларының бүгү хевирлеринде мал чизелээшкини чоруп турар.

Бистиң корр.

Хоойлу чогаадылгазы

ТЕРЕ-ХӨЛ РАЙОН СУДУН ТУРГУЗАР ДУГАЙЫНДА

2004 чылдың декабрь 10-да Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазы "Тыва Республиканың Тере-Хөл район судун тургузар дугайында" Федералдыг хоойлунун төлевилелин бирги номчулгада хүлээп алган.

Хоойлужудулга чогаадыр инициативаның эгелекчизи Тываның чаңгыс мандаттыг округундан депутат Чылгычы Чимит-Доржуевич Ондарның деткимчези-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралы болган.

Эдеренчи илеткелди Күрүне Думазының Конститусчу хоойлужудулга болгаш күрүне тудуунун талазы-биле адыр комитеди кылган. Хоойлу төлевилелин деткиринге эргежок чугула 226 бадылаашкын херек турган, а херек кырында хоойлу төлевилели дээш 385 депутат бадылаашкынын берген.

Конститусчу хоойлужудулга, эрге-хоойлу болгаш суд айтырыгларының талазы-биле комитеттиң даргазының чугаазы-биле алырга, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының төлээлекчизи Мөңгүн-оол Сынааевич Монгуштуң район судун тургузарының дугайында негелдизи чөптүг болган, Тыва Республиканың катап тургустунган Тере-Хөл кожуунунун чурттакчылары ол айтырыгны шийтпирледип

алыр дээш янзы-бүрү структура-ларга четкилээн.

Шыны-биле алыр болза, Тере-Хөл кожуун ийи чыл мурнунда, 2002 чылда, тургустунган, 10,1 муң дөрбелчин км шөлду ээлеп турар, 1840 кижини чурттап турар. Ук кожуунга чедери берге, Кыдыкы Соңгу чүк районнарынга деңгештирип каан. Пассажирылар аргыштырылгазын болгаш чүк сөөртүлгезин агаар оруу-биле боттандырып турар, а кышкы үеде автомобиль-биле боттандыраар. Федералдыг хоойлунун төлевилелин езуугаар 4 судьяны болгаш аппаратты хандырып тударынга чылда 3285,3 муң рубль негеттинер. Тере-Хөл кожуунун чурттакчыларынга бо хоойлу төлевилели амыдыралчы эргежок чугула, чүге дизе күрүне эрге-чагыргазының органнарындан катап тургустунган кожуунда суд эрге-чагыргазы чок, ооң ужурундан кожуунун чурттакчылары конститусчу, хамааты, административтиг болгаш өске-даа эргелерин боттандыраары-биле Эрзин кожуунун суд органнарынга баар ужурга таваржып турар.

Хоойлу төлевилелиниң ийги номчулганы 2005 чылдың январьда болур, ол чедишкенин шийтпирлеттинер дээрзинге Тыва Республиканың Улуг Хуралының депутаттары бүзүрөп турар.

Опера чогаалын чогаадырының талазы-биле социал-чогаадыкчы чагыгга конкурсту эрттирериниң дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Кызыл, 2004 чылдың декабрь 8, № 1118

Тыва профессионал уран чүүлдүң академиктиг угланышыкының хөгжүдөр база чогаадыкчы коллективтерниң ажил-чорудулгазынга идиг бээр сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:

1. 2004 чылдың декабрь 7-ден 30-ге чедир опера чогаалын чогаадырының талазы-биле социал-чогаадыкчы чагыгга конкурсту чарлаар.

2. Опера чогаалын чогаадырының талазы-биле социал-

чогаадыкчы чагыгга конкурсту эрттирериниң дугайында Дүрүмнү бадылаар (кошкан).

3. Социал-чогаадыкчы чагыг езуугаар кириген чогаалдарны сайгарып көөрүнүң талазы-биле эксперт комиссиязының составын бадылаар.

4. Тыва Республиканың Культура болгаш националдар херектериниң талазы-биле яамызынга эксперт комиссиязының ажилын

чарыгдалдар төлевилелинге дүүштүр 42 600 рубль түнүг кылдыр яамының саң-хөө хөренгилериниң күсели-биле организаастаар.

5. Бо доктаалды "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарга парлаар.

6. Бо доктаалдың күүселдизинге контролду Тыва Республиканың Чазак Аппаратының социал политика талазы-биле эргелелинге онаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазаның
2004 чылдың декабрь 8-те № 1118 доктаалы-биле бадылаан

Опера чогаалын чогаадырының талазы-биле социал-чогаадыкчы чагыгга конкурсту эрттирериниң дугайында ДҮРҮМ

1. Конкурстуң кол сорулгалары болгаш сорулгалдары

Тыва Республиканың Россияның составына каттыжып киргениниң 60 чыл база Кызыл хоорайның үндезилетинип тургустунганының 90 чыл оюнга тураскааткан опера чогаалын чогаадырының талазы-биле социал-чогаадыкчы чагыгга конкурсту (моон ыңай – конкурс) дараазында сорулгалар-биле эрттирип турар:
— тыва профессионал хөгжүм уран чүүлүн хөгжүдери;
— чогаадыкчы коллективтерниң болгаш композиторларның ажил-чорудулгазынга идиг бээри;
— классиктиг уран чүүлге көрүкчүлери хаара тудары.

2. Конкурсту организаастаары
Тыва Республиканың Культура болгаш националдар херектериниң талазы-биле яамызы конкурстуң организаакчызы болур.

Конкурстуң түннелдерин үнелээри-биле Тыва Республиканың Чазак хөгжүм уран чүүлүнүн атсурагалыг ажилдакчыларының санындан эксперт комиссиязын тургузар.

3. Конкурстуң негелделери
Тыва Республиканың база

Россияның композиторлары болгаш хөгжүмчүлери конкурстуң киржикчилери болур.

Конкурс чогаалына негелделер:

— чогаал 2004 чылда чогааттынган турар ужурлуг болгаш опера жанрының бүгү негелделеринге дүүшкен болур ужурлуг;

— операның либреттозу операның чуруктарының болгаш көргүзүлгелериниң кыска утказындан тургустунган болур ужурлуг;

— операның либреттозу тыва чоннуң ажил-амыдыралын, чаңылдарын, төөгүзүн болгаш культуразын көргүскен турар ужурлуг;

— чогаалды клавир хевирлиг кылдыр, опера чогаалын конкурстуң шылгалдаларын эрткен деп санаанда партитураны албан күүседир негелделиг кылдыр кириер.

4. Конкурстуң тиелекчилерин шаңнаары

4.1. Эксперт комиссиязының тиелекчи деп санааны чогаалын Тываның В.Ш. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының 2006 чылда тургузулган планынче кириер.

Өске арткан конкурс чогаалдарын эде-хере ажилдаанының

соонда, эксперт комиссиязының сүмезин езуугаар Тываның В.Ш. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының дараазында чылдарда тургузулган планынче кириип болур.

4.2. Чогаадыкчы коллективти тиелекчи деп тодаратканда, акша шаңналын авторларның аразына оларның кириген үлүг-хуузуун барымдаалап хуваар.

Опера чогаалын чогаатканы дээш шаңнал:

750000 рубль – республика хемчээлдиг чогаал;

1000000 рубль – россия хемчээлдиг чогаал;

3000000 рубль – делегей хемчээлдиг чогаал.

Конкурстуң түннелдерин массалыг информация чепсектеринге чырыдар.

5. Конкурсту эрттирериниң хуусаалары

2 экзemplярыг чогаалдарны 2004 чылдың декабрь 30-ге чедир дараазында адреске кириер: 667000, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, б. 18, каб. 409, Тыва Республиканың Чазак Аппаратының социал политика талазы-биле эргелели.

Ленин, 18 дыңнадып тур

■ Декабрь 6-дан 13-ке чедир республика иштинге 87 кем-херек үлгедиишкенин бүрүткеттинген, оларның 46-зын изии-биле ажиткан. Моон мурнунда кылдынган кем-херек үлгедиишкенинниң 5-ин истеп дооскан спирт холумактыг суук бүдүмелди 1314,7 литр хавырган.

■ 2004 чылдың ноябрь 30-нүн дүнезинде Таңды кожуунун Владимирова суурга Горький-Механизатор кудумчуларының белдиринге ук суурнуң бир чурттакчызын бажынче боолап өлүргөн турган. Ук кем-херекти үлгеткен ол-ла суурнуң 23 харлыг чурттакчызы шагдаа органнарынга боду миннип чедип келген.

■ Декабрь 9-та бижек-биле таң-

ныылды коргудуп тургаш, "Олимпиада" ниитилелиниң девискээринге автокранның 2 мостузуң ажы-биле оорлаанынга каразыттырып турар кижини туткан.

■ Декабрь 11-де Межегей суурга УАЗ-469 автомашиназын хынааш, чогуур документилери чок 4 боону хавырган. Ок-боону экспертизаге чоруткан.

■ Шагаан-Арыг хоорайда чурттап турар херээжен хамаатының кириген билдиришикни-биле алырга, 12-ниң эртенгиңиң 7 шакта билдинмес аныак оол ооң квартиразынче киргеш, билдириишкени эзиниң назы четпээн уруун күштээрин оралдашкан болуп турар. Шагаан-Арыг да чурттап, кайда-даа ажилдавайн турар 19 харлыг хамаатыны туткан.

ТОМУЙЛААШКЫН

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2004 чылдың декабрь 10-да №158 болгаш декабрь 14-те №160 Чарлыктарын езуугаар ТР-ниң экономика сайыдының хүлээлгелериниң күүселдезинден Светлана Николаевна САПОВАНЫ хостаан болгаш ону ТР-ниң Чазак Даргазының чөвүлекчизинге томуйлаан.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2004 чылдың декабрь 14-те №159 Чарлыгын езуугаар Юрий Георгиевич Полуляхты Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чөвүлекчизи албан-дужаалдан ооң бодунуң дилээ-биле хостаан.

Арбитраж судунуң тудуунуң ниити хевири.

СООКТАН БЕЗИН ЧАЛДАНМАСТАР

Ажыглалга кирер тудугда

Кызыл хоорайның төвүнде Арбитраж судунуң административтиг тудуун тудуп турар "Кызыл тудуг" эргелели ажык акционер ниитилелдин тудугжуларының ажыл-ижи-биле таныжар дээш чеде бердим. Бо тудуг эргелели социалистиг ниитилелдин үезинден эгелээш Кызыл хоорайга чеже тудугларны тутпаан дээр боор. Кажан чурт рынок экономиказынче шилчип, тудуг организацияларының мурнунга нарын айтырыглар тургустунуп, акшаландырышкын-биле хандырбайн баарга, дыка хөй улуг тудуг организациялары буурап дүшкөн. Оларның аразындан "Кызыл тудуг" эргелели рынок экономиказын шыдажып үнген тудуг организацияларының бирээзи.

Арбитраж судунуң тудуунга чеде бергеш, тудугнуң кол прораваы Чыргал-оол Хертекке ужуражы бердим. Ол Кызылдың политехниктиг техникумунуң тудуг салбырын, ооң соонда Москваның гидромелиорация институтунуң тудуг факультетин дооскаш, 1988 чылдан бээр "Кызыл тудуг эргелелинде" прорабтап ажылдап турар. Чыргал-оол Дыртайович — аныяк-даа болза, дуржулгалыг тудугжу. Рыноктуң кончуг берге чылдарында Кызыл хоорайның Каа-Хем кудумчузунда хоочуннар бажынын, Элегес ортумак школының септелгезин, Кызыл хоорайда АТС-6-ның дээш, дыка хөй тудугларны кылдырган.

"Кызыл тудуг эргелели" ААН-ниң начальнигинге ажылдап турган Б.Ч.Ооржактың тудуг организациязын сандаратпайн камгалап арттырар талазы-биле кириген үлүг-хуузу улуг деп демдеглээри чугула. Хоочун

тудугжудан тудуг эргелелин хүлээп алган амгы "Кызыл тудуг эргелели" ААН-ниң начальниги А.Д.Монгуш база багай эвес ажылдап турар.

Бо хүннерде Арбитраж судунуң тудуунда ажыл-иш хайныгып турар. Кыштың улуг соогу келбээнде, кылыр ужурулг ажылдарны доозуп алып сорулганы салганнар. Кол прораб Чыргал-оол Дыртайович тудугнуң ниити байдалын меңээ таныштырып чугаалады:

— Тудугнуң таваан "Жилъе" кызыгаарлаттыг харысалгалыг эштежилге кылып дооскан, бистер 2003 чылдың март айдан ажылдап эгеледивис. Тудугнуң ниити өртээ 87 млн.рубль, ол акшаның 90 хуузу шижээди алдывыс. Кол корпусту кылып дооскан, чылыг кириериниң талазы-биле сантехниктиг ажылдар дооступ турар, сонгалар шилдетинген, гараж тудуу доозулган. Ам

Мурнакчы ажылчынар: электрик Николай Кара-Сал, дашчылар Евгений Балчий-оол, Андрей Хүрбе.

электри-монтаж ажылдары, иштики шеверлел ажылдары артып турар.

Бо чылын акшаландырышкын айтырыгыга үзүктелиштин турбаан. Ажылчынар ай санында

ажыл төлевирин ап турар. Тудугнуң эгезинде өртээ 87 млн.рубль турган, ийи чыл ишинде тудуг материалдарының өртээ каш-даа катап өскөн. База бир берге айтырыг — тудуг материалдарын дегерезин Абакандан барып садып алып, ооң чарыгалды дыка улуг болуп

айда 3-4 муң рубльди ап турар. Чыргал-оол Дыртайовичиниң чугаалап турары-биле алырга, ажылчынарның ажыл төлевириниң эвээш болуп турарының кол-ла чылдагааны — тудуг материалдарының өртээ аартаанында. Нарын бетон кылыглар болгаш

Дашчы Андрей Подставнев.

арматура дээн ышкаш ховар тудуг материалдарын чугаалаваска, тууйбуну безин Абакандан сөөртүп турар. Тудугга көрдүнгөн хөй акша Хакасияның бүдүрүлгелеринче чоруп турары бистиң республиканың экономиказынга дыка-ла багай салдарлыг болуп турар.

"Кызыл тудуг эргелели" ААН-ниң тудугжулары — кандыг-даа үеде боттарының туржун салбаан тудугжулар. Хоочун бригадир, "Тыва Республиканың алдарлыг тудугжузу" деп аттың эдилекчизи Валентина Егоровна Дубинина хөй чылдарда бо тудуг эргелелинде ажылдап чоруур. Аныяктарга бодунуң байлак арга-дуржулганын дамчыдып берип, оларның хүндүлүг дагдыныкчызы болу берген.

Эрткен чылын "Тыва тудуг" тургустунганындан бээр 40 чыл юбилейин байырлап турда, кол прораб Чыргал-оол Хертек биле бригадир Валентина Дубинина өртектиг белектер-биле шаңнатканнар. Бирээзи аныяк-даа болза, хоочун тудугжу угбазы-биле коллективтиң кол ооргазы болуп чоруурлар. Оларга мастер Эдуард Бабкин база-ла каттыжып келир.

Организацияның кол өвээ — ажылчынар. Чаңгыс бо тудугда чүс ажыг ажылчынар ажылдап турар. Экономиктиг кризистин берге чылдарында тудугжуларның ажыл төлевириниң үезинде үнмес, ажыл тыылбайн баар үелерде дыка хөй "алдын холдуг" шеверлер тудугну каггаш чоруур ужурга таваржып турганнар. Ынчалза-даа "Кызыл тудуг" эргелели тудугжуларның кол өвээ камгалап арттырган. Ажылынга бердинген, ак сеткилди, мурнакчы, аныяк тудугжуларның саны көвүдөп орат. Оларның чижээнге дашчылар Андрей Хүрбе, Шолбан Ооржак, Андрей Ховалыг, дуңзаалакчы Виталий Ушков, чазаныкчы Орлан Долаан болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Эптиг-демниг ажылдап чоруур коллектив кежигүннериниң арнында өөрүшкү илден. Тудугну келир чылын ажыглалга кириер дээрзинге кандыг-даа чигзиниг турбас, чүге дээрге кылыр ужурулг ажылдарның тозан хуузу күүсеттинген. Келир чылдың акшаландырышкынындан кол-ла хамааржыр деп, Чыргал-оол Дыртайовичиниң чугаалап турары чөптүг. Тудуг федералдыг бюджетте турар болганда, ооң акшаландырышкынынга улуг бергедээштин турбас дээрзи билдингир.

Сергей ХЕРТЕК.

МЕН БАЗА ДЕТКИДИМ

Номчуп чоруур, хүндүлүг "Шын" солунуң редакциязы!

Степан Агбанович Сарыг-оол аттыг литература шаңгалыг төлептиг кордакчыларны илередип, боттарының саналдарын чоннуң солунга бижип турарына өөрүп ор мен. "Кызыл-дустаанындан" бээр 20 чыл эртсе-даа, ооң адын сактып, күрүнениң литература шаңгалын тыпсып турарын Степан Агбанович дыңнап, көөр турган болза, кайы хире өөрүүр турган ирги, ындыг атка төлептиг болганынга өске кым өөрүвезил?

Ол боду бо шаңгалды кымга саналдап болурун дидими-биле чугаалап болур мен. Чүнүң-даа мурнунда Алексей Дүгерович Арапчорнуң—шүлүкчүнүң, чогаалчының, фольклоржунуң, башкының адын адаптар турган ийин. С.Сарыг-оол А.Д.Арапчорнуң чогадыкчы ажылының, кижизиг мөзүзүнүң дугайын бо-ла чугаалай бээр чүве.

С.А.Сарыг-оол аттыг күрүнениң литература шаңгалыг кордакчыга А.Д.Арапчорну сүмелеп, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, төөгү эртемнериниң доктору, тыва хамнарның назынында президентизи, Нью-Йоркта Эртемнер академиязының чингине кежигүнү, делегейиниң дириг эртинези Монгуш Борахович Кенин-Лопсанның деткээнинге каттыжып, ол саналды база деткидим.

Хүндүлел-биле, Мария САРЫГ-ООЛ.

Чагаалар аразындан

ПАРТИЯ КЫРГАН-АЧАМНЫҢ ЧАГЫ

Сүт-Хөл Ишкинери бо-ла болгай. Кайгамчык тоолда дег чараш оран. Мээң төк кээп дүшкөн черим. Чазын чечекчимис саглаңайнып, куштар ырлажып турда, янзы-бүрү оът-сигениң чагай чыды айдызап кээр. Аңаа ачамның төрөл акызы Шыырап Мөкүлчек огулу Түлүш деп кырган-ачам чурттап чораан. Ол — кайгамчык кижилерниң бирээзи. Колхозтаашкын үезинде бичии даргажык турган дээр чүве. Ооң холдан салбас ному — партия төөгүзү. Хөй сөс чугаалавас. Ажыл-агый, ниитиниң өнчүзү дээнде уйгучыдынын билбес, ону төтчеглээр, оорланыр кижилерниң дайзыны. Хурал-суглаа болу бергенде үнелиг арга-сүмени бо-ла чугаалаан турар. Сөс кадында ооң аксында "партия, ооң айтышкыннары, башкарыкчы күш" деп сөстер бо-ла дыңналыр. Эртем-билиг чедип өөрөнгөн болза, амыр

эвес кижилерниң бирээзи турган деп, улуг кижилер чугаалажыр.

Он чыл бурунгаар ССРЭ-ге Тываның каттышканындан бээр 50 чыл ою бооп турда, төрөөн черимни эргип көөр аас-кежиктиг болган мен. Дөргүл-төрелдер дугайында дыңнаан боордан башка, каяа билер мен. Кара чашта, дайын мурнуу чарында Чедер шынаазынче ада-өгбелерим көшкен, таныыр-билер кижим-даа чок. Алдыы Ишкинге чеде бергеш, ачамның ат, фамилиязын адап чорааш, Шыырап Тулуш кырган-ачамның бажынын тып чеде бердим. Ол черин чону ооң шын адын-даа адавас, Партия деп адаар болган.

Сезен харлыг кырган-ачам сөөскен даңзазынга таакпызын тырый иткелээш, буруладып ора: "Тывызык эр-

дир сен, оглум. Кээр-кээрде, улуг байырлал таварыштыр кээр" дээш, хөөреп олурарын бөгүнде дег сактып ор мен.

"Чоннуң ажы-төлүн эртем-билиге өөредип, кижизидип чоруур башкы кижидир сен. Араганың үстүнге чам үнер дижир чүве. Ол хүндүткел чеминге кижилер хандыкшывас кылдыр угаадып, оларның иштики делегейинге дээптер кылдыр ону бүзүредир херек. Шаанда мээң үемде арага-хымыс-даа чегей. Дөртен хар четпээн кижидашка тутпас чүве. Чурум дээрге дүрүм турду. Улуг улус мурну-биле эртпес. Улуг улус чыылган өгге бичии улус кирбес. Улуг улус чугаазынга киришпес. Ам бо телевизорда, киноларда аныяк-өскөн дашка үскүлештирип арагалаан турар. Ооң кадында кара-таакпы деп чүве база

тыптып келген. Аныяктар ону өттүнүп эгелээни ол-дур.

"Ие сөзүн ижип болбас, ада сөзүн ажырып болбас" деп чоннуң мерген угаанныг сөстеринге үндөзилээш, кижизидилге ажылын чорудар херек.

"Мал азыраарга — тодуг, аң эдерерге — аш" дээр чүве болгай. Саазын кырынга тараа тарып, стол-сандайга өөрөнгөн улусту чүү деп, чүү дээр. Тыва кижиде мал азырап, тараа тарып чурттап чораан. Оол-кыс дуңмаларың, кожаларың-биле сүмелешкеш, малдан кадар, мал үрезинин бээйн" дээш, ойнап өскөн дуңмазының оглу-биле ужурашканынга өөрүвүшаан чагыын берип, келир үе дээш сагыш-сеткили аарып олурганы кай.

Тежит ЭРЕНЗЕН.
Каа-Хем суур.

Тиилелгениң 60 чыл ою

Дайын чылдарының кыстары

САНИТАРКА

Кызыл хоорайның Пушкин кудумчунун № 71 бажыңының 2 дугаар квартиразында Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи 82 харлыг Анна Семеновна Малышева чурттап орат. Ооң амыдырал-чуртталгазы-биле таныжып чугаалаштым.

боттарының төлөптүг үлүүн киригеннер. Уругларының уруглары сес кижилер болганнар.

Дайынның кадыг-бергелеринге дадыккан, олут орбас, ажил-ишчи Анна Семеновна Тываның прокуратуразына, Иштики херектер яамызына, республика эмнелгезинге, божудулга бажыңына болгаш өске-даа коллективтерге үрөтүнелдиг ажилдап, каш удаа шаңнадып, мактадып чораан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизинге байыр чедирген хөй санныг бижиктеринин аразында Россия Федерациязының бирги Президентизи Б.Н. Ельцинниң, амгы Президент В.В. Путинниң байыр чедирген бижиктери бар. Оларны Анна Семеновна кончуг хумагалыг шыгжап чоруур. «Ада-чурттуң Улуг дайынына чүгле киришкен, ону көргөн улус Тиилелгениң үнезин, чуртталганың үнезин билер. Эрткен оруунарга чоргаарланыр ужурлуг силер. Силер чүгле дайын киржикчизиниң хоочуну эвес, Тиилелгениң хоочуну-дур силер» деп, Б.Н. Ельцинниң Анна Семеновнага байыр чедирген бижинде айыткан.

Дайын чылдарының эрестиг кызының назыны дөгүй-даа берген болза, бистин аравыста ам-даа чурттап чоруур.

Раиса МОНГУШ.

ЧУРУКТАРДА: Анна Семеновна дайын чылдарында; амгы үеде.

(Чуруктарны А.С. Малышеваның өг-бүлө архивинден алган).

Абакан хоорайдан чүс хире километр черде турар Бея суурга 1922 чылда ажил-агыйжы тараачын өг-бүлөгө ол төрүттүнген. Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээр чылда чаа-ла 19 харлаан турган. Суурнуң эр кижилери Төрзэн чуртун дайындан камгалаары-биле фронттуге чорупкан. Тылга чүгле херээженнер, назы четпес аныктар арткан, олар бүгү-ле ажил-херекти кылып, эр улусту чоктатпайн турганнар. Аныяк кыс дайын эгелзэн хүнден бээр орта киржир изиг күзелин илередип, шериг комиссариадынга каш удаа чораан. Ону барымдаалап көргөш, Аннаны көжүп чоруур санитар батальонунга санитаркаладып кирип каан. Дайын шөлүнгө аар балыгланган, бертинген дайынчыларны ажаар, эмнээр, оларның сагыш-сеткилин көдүрүп, сорук кириер берге болгаш харысалгалыг ажилды Анна эш-өөрү кыстар-биле кады дүн-хүн чок, уйгу-дыш чок ак сеткилдиг күүседип келген. Бо бүгүнүң дугайында Анна Семеновна төөгүп чугаалап берди.

Олар дыка хөй дайынчыларның амы-тынын алган, кадыын экижиткен, олар база катап фронттуге чорупканнар, чүгле холу, буду чок, аар кемдээш-киннерге таварышканнар чанып турганнар.

Анна Семеновнаның дайын чылдарында чедишкениг ажил-чорудулгазын Чазак бедии-биле үнелеп көргөш, Ада-чурт дайыны орденниң ийиги чергези болгаш хөй санныг медальдар-биле шаңнаан.

Тылга дайынга белеткээн курлавыр кезектер база турган, орта шериг албаны эрттирип турган Би-Хемниң Сушь суур чурттуг Петр Ефимович Малышев-биле Анна таныжып алгаш, өг-бүлө туткаш, Кызыл хоорайга чурттай бергеннер. Малышевтер дөрт уругну өстүрүп кижизиткен, олар шуптузу эртем-билигни чедип алгаш, чурттуң улус ажил-агыйын хөгжүдөр херекке

КҮЧҮЛҮГ ШААП ХАЛДААШКЫННЫҢ ЭГЕЗИ

• Ада-чурттуң Улуг дайынының төөгүзүндөн •

1941 чылдың сентябрь айда немец эжелекчилер октябрь айның ортандан бээр ССРЭ-ниң найысылалын эжелеп алыры-биле Москваже кол шаап халдаашкынны эгелзэн. Кызыл Шеригниң дайынчылары эрес-дидим, маадырлыг тулчуп тургаш, дайынга аар чидириглерни хүн бүрү таварыштырып турган. Ындыг-даа болза

дайын артык күштүг болганындан Москва облазының девискээринче кирип, найысылалче чоокшулап орган. Москваны дайынга бүзээлеттирген хоорай деп ССРЭ-ниң Оран камгалалының комитеди октябрь 20-де чарлаан. Чазактың болгаш партияның чамдык төп албан черлерин Куйбышевче көжүргөн.

Москва чоогунга немец шериглерни чылча шапкан соонда (1941 чыл, декабрь).

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринин Дээди Кол командылакчызы, чурттуң Оран камгалалының комитеди Москва камгалалының онза кичээнгейни угландырган. Найысылалды долгандыр янзы-бүрү хөй санныг камгалал тудугларын кылырынга миллион хире москвачылар кончуг идепкейлиг киришкен. Ол үедө Москваның өөредилге черлеринге өөренип турган Тыва Арат Республиканың оолдар, кыстары Москва камгалалына база киришкен. Бүгү чурт найысылалды камгалаарынче күжүн мөөңнзэн, шериглер, техника, ок-чемзек, аш-чем, идик-хеп аймаа чүдүргөн эшелоннар дүн-хүн чок кээп турган...

Москваның Кызыл Шөлге 1941 чылдың ноябрь 7-де Октябрының Социалистиг Улуг революциязының 24 чылынга тураскааткан шериг парады болуп эрткен. ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринин Дээди Кол командылакчызы И.В. Сталин аңаа чүве чугаалаан. «Немец эжелекчилерни чылча шавар арга-шинек, күш бисте бар дээрзинге делегейниң тайбыңга ынакшылдыг кижилери ханы бүзүрел-биле көрүп турар-

дыр. Улуг хостакчы хүлээлге биске онаашкан, орта төлөптүг болуп көрээлиңер» деп, совет улусту болгаш дайынчыларны ол кыйгырган. Ол сестер совет улусту, Кызыл Шеригниң тылга болгаш фронттуга тура-соруун, хей-адын көдүргөн.

Фашистиг Германияның командылап чери кыш дүшкүжөгө чедир Москваны эжелеп алгаш, «чаңнык» дайынын доозар сорулганы салгаш, 1941 чылдың ноябрь айның эгезинде найысылалче шийтирлиг шавар халдаашкынны эгелзэн. Тулчуушкунче 51 дивизияны мөөңнеп кириген.

Дээди Кол командылакчының 1941 чылдың декабрь 6-да дужаалы-биле Барыын (командылакчызы — генерал Г.К. Жуков), Калинин (командылакчызы — генерал И.С. Конев), Мурнуу-барыын (командылакчызы — Совет Эвилелиниң Маршалы С.К. Тимошенко) фронтлары шийтирлиг шавар халдаашкынче кирген. Москвага айыылды диргелдирип келген немец танк бөлүктөрүн узуткаарынче Кызыл

Шериг кол күжүн угландырган...

Москва чанынга динжинге чедир чепсегленген немец-фашистиг эжелекчилерни Кызыл Шеригниң чылча шапканы Ада-чурттуң Улуг дайынының бирги чылында шийтирлиг улуг болушкун болган. Бо дээрге делегейниң ийиги дайынына фашист шериглерниң бирги улуг аштырышкынга таварышкандыр. Совет шериглер дайынының «чаңнык» дайыны дээр планын үндезини-биле үскен болгаш гитлержилерниң герман шериглерниң тиилеттирбес дээр хоозун, тоолчургу чугаазының бадыттал чогуң көргүскен. Москваны эжелеп алыры-биле дайынын мөөңнзэн күжүн совет шериглер чылча шапкаш, дайын чорудулгазына бодунга ажыктыг таарымчалыг байдалды тургускан. Ынчангаш камгалал стратегиязындан халдаашкын стратегиязынче шилчзэн.

Москва чанынга немец эжелекчилерниң шавар халдаашкын чылча шапканы совет күрүнениң, ооң Чепсектиг Күштеринин күчү-күжүн көргүскөн.

Камгалакчының салым-чолу

Ада-чурттуң Улуг дайынының эгезинде, 1941-1942 чылдарда, Москвага өөренип турган муң-муң студентилер танкыларга удур ханы оңгарлар казарына, дүнеки үелерде фашист самолеттар хоорай девискээринче шургул кирип кээр таварылгаларда оларга медээ берип, чырык-чажырышкынын үрөп болур диверсантыларга, шивишкыннерге удур дежурныйлаашкыннарны чорудуп, болдунарла дузаны чедирип, хоорайны дайынга бербезиниң бүгү органиастыг ажилына киржип турганнар. Ындыг ажилдарга Москвага өөренип турган тыва студентилер база киржип турган. Ол дугайында ынчан Москвага өөренип турган, ам аравыста чок хоочун ажилдакчы Эмер-Сарыг кырган бодунуң сактыышкыннарына мынчаар бижзэн:

«Ынчан бистер КУТВ-ка элзэн хөй тывалар өөренип турган бис. Бичиле хостуг үелерде хоорай камгалалына киржип, танкыга удур оңгарларны казып турдуvus. Бистин аравыска ынчан аспирантурага өөренимшаан, биске очулдуручуп турган Самбуу Ооржак деп узун, шыырак, аныяк эр бо-ла каттыжылкаш, ажилдай бээр турган. Боду аажок хөглүг, баштак, бисти үргүлчү хөглөдип, баштак чүүлдер чугаалаар кижилер. Бир катап ханы оңгар дүвүнгө турупкаш, улуг хүүрек довуракты үндүр октавышаан, бир октааш, «бир фашист калбаш дээн», ийи октааш, «ийи фашист калбаш дээн» деп санап-

санап октап турар боорга, бис эгезинде чир-шоң каттыржып тургаш, сөөлзүредир ону өттүрүн, чаржып санап эгелзэн бис. Ынчаар баштактанчып, хөглүг ажилдарга кижилер белең туруп-могавас боор чүве».

Самбуу Ооржактың Москва хоорайның камгалалына эрес-шудуругу ажилдаанының херечизи, барымдаазы — ону хоорайның миллион-миллион камгалакчыларының аразындан эскерип, «Москваны камгалаарына эрес-дидим ажылы дээш» деп медаль-биле шаңнааны болур.

Амгы бо хүннерде, немец-фашистиг эжелекчилерни тиилээниниң алдан чыл оюн демделеп турар үеде, чурттуң чүрээ болган хоорайысы Москваны камгалажып, аныяк тыва оолдуң эрес-дидим болуп шылгараанынга чоргаарланыр ужурлуг бис.

Самбуу Ооржак аспирантураны дооскаш, төрзэн Тывазына 1944 чылда ажилдап келген. Аныяк эртемден баштай партия обкомунуң лекторунга, оон соонда Тываның эртем-шинчилел институтунга ажилдап турда, 1946 чылда, ону совет Чазакка, орус чонга удур суртаал непереткен, айыылдыг «контр», «чоннуң дайыны» деп нүгүлдээш, тудуп хоругдаан. Ооң бажыңын үжөп-чиндип тургаш, ок-бижек-даа, боо-чепсек-даа тыппаан — хөй номнар, 53 дугаарлыг арөвз биледи, чуруктарлыг

фото-альбом, «1941-1945 чылдарның Ада-чурттуң Улуг дайынына эрес-маадырлыг чорук дээш» деп №0369666 дугаарлыг шынзылгалыг медаль болгаш «Капиталистиг эвес орук-биле ТАР-ны хөгжүдеринге ТАРН-ның ролу» деп эртем ажилындан өске чүү-даа чок болган.

Самбуу Ооржакты күрүнениң айыыл чок чериниң Тыва автономнуг областа эргелелиниң начальниги полковник Петров, эргелдин байысаакчылары Меерович, Волков, Еськов, Кривошеев олар үш ай ажыг үе иштинде хилинчектеп, дүнелерде байысаап, эттеп-соп, моорадыр изиг суугуга дөгөп, меге өчүк чогааткаш, холунга демир-үжүк тудускаш, адын күш-биле салдыртып, боолап өлүрер деп кыжанып, ол «өчүктөргө» үндезилээш, Самбуу Ооржакты судтааш, хосталгазын 25 чылга казып, шыңгыы чурумнуг лагерге херзэн эрттирер кылдыр шөлүпкөн. Соңгу чүктүң кадыг-берге шахталарына өкпе аарып, Казакстаның Караганда чоогунда чес казар рудникке ажилдап тургаш, мөчзэн. Ынчан оон хары 33 турган. Немец-фашистиг эжелекчилерге удур дайынга чуртувустуң чүрээ Москва хоорайны камгалажырына шылгараан аныяк тыва оол, Тываның баштайгы эртемденнериниң бирээзи Самбуу Ооржактың салым-хуузу ындыг болган.

Ким-оол САРЫГ-ДОНГАК.

КЫЗЫЛ СУГЛУГ БАЯН-КОЛДА

“Баян-Кол суурувусту коргунчуг эвес болдуруп, бажы эъттенген, улусче хөрээн дөгээр кезек эрлерни амдажытпайн кичээндирип, суурда караңгылаан чуртталганы чырыдып, ону хөглүг, солун болдуруп, өжүп калган суурну өөскүдүп, арага-лаашкынны чок кылып тургаш, дендии дээн кылдыр чурттаза чүл аан, баян-колчулар?” Кызыл кожуунда Баян-Кол суурдан редакцияга келген чагааны аңаа адын салбайн барган автор кижжи бо одуруглар-биле доозуп каан. Мындыг түңнелди үндүрер ужурга ол чүге таварышканыл? Чүге дизе чагааны бижириң бижиң алгаш, та чүнү бодаан чүве ийик, адын салырыңдан диттикпейн, чагаа артыңга билдинмес бооп артыксаан ол кижини суурнуң амыдыралында чамдык айтырыглар дүвүредип турар.

“Эки дээн үелерде Баян-Кол дендии дээн суур турган. Ам чуртталга дыка өске-рилген, кижжи бүрүзү бодунуң уунда-ла чурттап олурар, быжыг харылзаа чок болган, улус чүгле боттарын бодаар апарган деп бижиң турар. Эвээш-биче пенсиялыг пенсионерлерниң акшазы чүге-даа чедишпес, суурга ол-бо черлерден чединмес өг-бүлелерге аш-чем азы идик-хеп үлээр деп барганда, шуут хилинчектиг, ону уштуп, үлөп чадап шаг боор, “ол кижжи пенсиялыг, бо кижжи пособиелиг” дижиң, боттарының карманыңдан үндүрүп бээр чүве-биле демей, улус аңгылаар, дыка берге. Кымга дуза херегин канчап черле билбес боор чүвөл?! Ол хирезинде ооң соонда көрүп чоруурга, үлөп турган ол улус боттары азы уруглары ону кеткилеп алган кылаштажып турар боорга, ыядыңгы, чөгөнчин чүү дээрлиг?”

Оон аңгыда чагааның авторун дараазында айтырыглар база дүвүредип турар. “Чалгаарааш бе, азы солун эвезинге

ындыг бе, улус арагалап турар. Байыр-лалдар, өске чүү-даа болурга, чүгле арага ижиң эрттирип каар апарган, ат болган. Суурга солун культура-массалыг хемчеглер эрттирбеске ындыг боор, аныктар арага, пиво чокка хей болган. Солун концерт, ши-даа болбастаан, оон-моон бо чоокта келбээн-даа. Даргалар-даа келбестээн, тоовастаан. Чуртталгада өскерлишкиннер бооп турар-дыр, бурунгаар көөр ужурлуг бис.”

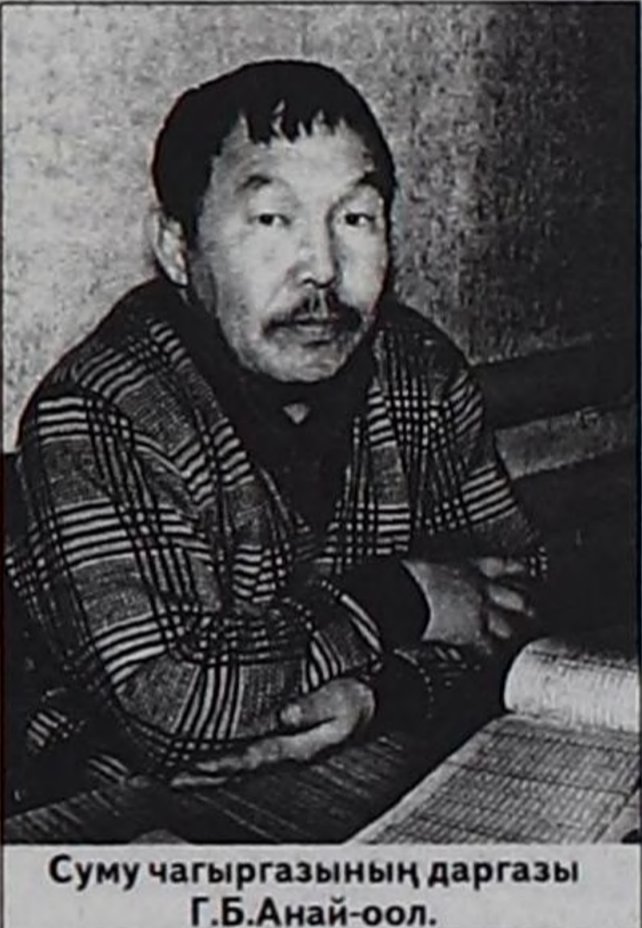
Ажыл кылбас, ажылдаар күзели чок эр улустан автор пат-ла ырмазы сыңан хевирлиг. Оларны ол арта “ашак эрлер” деп адап турар. “Суурда олардан артык кижилер чок бооп турар, арага ижиң, ойт тыртып алганда, оон-даа коргунчуг, томаанныг оолдарны багай чүүлдерге өөредир күзелдиг. Шагдаа кижжи келгеш, үр-даа болбастаан суур-дур бо. Ол кончуг оолдар ону боттарының аайынче кирип алыр хирелиг чорду чоп, азы коргар чүве ирги бе? Ынчангаш туразында аажылаар ашак эрлерни чагырыптар кижжи суурда

чок” деп, ол бижээн.

Баян-Кол суурнуң бир чурттакчызының ол чагааның изи-биле суурга сургакчылап четкен бис. Чагааның аурунуң дүвүрел-биле бижээн айтырыгларын суурда чоннуң амыдыралы, чагырга чериниң ажылы-биле, ында албан черлериниң, хөй-ниити организацияларының ажыл-чорудулгазы-биле холбаштырып тургаш, бөгүнгү Баян-Кол суурну көргүзөр сорулганы салган бис.

Баян-Кол суурнуң республиканың чамдык өске суурларыңдан ылгалып турар байдалы — найысылал Кызылдан ырак эвезе чыдары. А артканы, тодарагайлаарга, ажыл-амыдыралы демей болбайн аан, а чоннуң амыдыралының айтырыгларын чогумчалыг кылдыр канчаар шиитпирлеп турары—айтырыгың өске талазы-дыр.

Баян-Кол сумузунда 390 өреге бар. 1545 чурттакчылыг. Суурнуң амыдыралыңга эргежок чугула албан черлери бар.

Суму чагыргазының даргазы Г.Б.Анай-оол.

— Баян-Кол — дузалал ажыл-агыйының талазы-биле шагдан бээр эки дирткен черлерниң бирээзи, ооң үнезин, ажыктыын чон билир болгаш чагай ол ажыл-херээн ам-даа салбаан, картошка, ногаазын арбыны-биле белеткеп ап чаңчыккан. Амгы бо үеде бодун боду хандыртынмас болза хоржок деп чүвени ажыл-агыйы улус эки билер. Мал-маганның ажыын билер өг-бүлелер бисте хөй. Хуу чон 42 га черде картошка шөлдүг, тараа шөлү — 230 га, сизген белеткеп ап турар шөлү 520 га. 390 өрегениң 350-и чок болза, огородтук, чок болза тараа, сизген шөлдүг. Картошканы 20 шоодай чедир олуртуптар улус бар.

Бо саннарны деңнештирип көрээлиңер даан, 1998 чылда, мен ажылдап эгелээнимде, хуу чонга 2 муң ажыг шээр мал турган болза, ам 9719 баш четкен, бода мал 1419, хаван 800. Араттап турар өг-бүлелер 7549 шээр малдыг, 533 бода малдыг, хаваны, чылгызы база хөй. Муң шээр малдыг улус бар. Владимир Сириң, Хирлиг-оол Ховалыг, Борис Серээ, Херел Сымчаан-оол — шыырак мал-маганның улустарымыс- тыр.

Кызымак ажыл-агыйы улустуң амыдыралы черле каяа-даа эки боор чүве-дир ийин. Чижээ, Сайын Дүвен-Бады хууда автобузунга 1994 чылдан бээр Кызыл—Баян-Кол аразыңга пассажирлер аргыштырып турар. Ам “Газель-диг”. Оон аңгыда тараа база тарып турар болгаш комбайныг. Спонсор дузазы дилээрге, дыка

СУМУ ЧАГЫРГАЗЫНЫҢ КҮЖҮ — ЧОНУНДА

Суму чагыргазының даргазы Георгий Байкараевич Анай-оолга келген сорулгавысты тайылбырлап чугаалаарымыска, хүлээп ап, ажылга чедир кылдынмайн, шиитпирлеттинмейн баар айтырыглар туруп кээр боор чүве-дир ийин дээн бодалын илередип, сумунуң ажыл-ижин ниитизи-биле көргүспүшaan, чагаада айтырыгларга хары кылдыр дараазында тайылбырны кылды:

дузалаар. Араттарымыс база ындыг. Олар улуска ажыл бээр база аргалыг. Кызымак кижилер көвүдээн. Демги-ле сизген шөлүнден белеткеп, пресстеп алганы артыкшылдыг сизгениң садып-каш, бир-ле эт-септи садып алган болур. Ол безин өөрүнчүг. Суурда хуу машиналар 100 ажыг, бо чылын 20 чаа машина немешти, тракторлар база бар.

Чаңгыс суурда чон төрөл бөлүк болбайн канчаар, Бай-Каралар, Саттар, Ооржактар, Кыргыстар, Монгуштар... төрөлдөргүл, кудалар бооп деткижиң, дузалажып чурттап турар. Ынчангаш орулганы чок, азы эвээш орулгалыг, шуут кичээңгей чок арткан өг-бүлө чок. Олар — бистиң контролювуста. Төрелдери, өске-даа улус оон-моон дузалажып келир.

Дузаламчы кылдыр келген идик-хеп үлелгезинге хамаарыштыр артыктажы бээр боор чүведир ийин.

Кожуунуң ажыл чоктар чериниң учедунда 148 кижжи туруп турар, а ажыл чок улзуувус нитизи-биле 345. Чединмес, орулганы куду 50 өреге турган, ам ол көргүзүг 36 апарган. Хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң эзелериниң кайы-бирээзин, ажыл-ла тыптып келзе, ажылдадырын кызыдып турар бис. Нарын айтырыгларның бирээзи ол. Өг-бүлениң ээзи иелээ ажыл чок дээр байдал ховар.

Арага-биле холбашкан айтырыгга, пенсия алганда салдынып, харысалга кошкаш дээр ындыг байдал бисте бар. А чогуң корумчурум талазы-биле багай чүүлдерден өршээлдиг тур бис.

Суурга “адрестер” тургулаан, ажыы-биле чугаалажып, тайылбырлажып тургаш, чүгээртедип алган бис. Ол ажыл-хемчеглер ам-даа уламчылаар. Мал оору элээн дүвүрөнчиг.

Участок төлээзи шагдаа суурга турган, ажылыңдан ол үне берген. Суурга шагдаа чокта, берге.

Ам дээрзинде Терлиг-Хая биле Баян-Колду харыылап, ийи анык шагдаа оолдар чоруп тур. Бир кижини маңаа шуут доктаамал турумчуп ажылдадыр айтырыгың тургузуп тур бис. Чурттаар чер-биле хандыраар аргавыс бар.

Даргалар-даа тоовастаан деп турар-дыр, Кызыл кожуун чагыргазы бүгү айтырыгларга биске дузалажып турар, ажыл-агыйы харылзаа чок деп чүве канчап турар боор, айда ийи, үш удаа албан келир. Чоокта чаа пенсия дугайын тайылбырлаан үнүүшкүн база болду — деп, суму даргазы немей чугаалады.

Суму чагыргазының даргазы оралакчызы Александр Байырович Калзан үстүндө чугаала немей мындыг чүүлдерни чугаалады:

—Көдээ кижжи мал тутпас болза хоржок, амыдырал үстүр деп болур. Хоорай чоогунда боорундан аңгыда, үзүк кадыр-берт черлерлиг болгаш мал оруу хөй. Хензиг када-ла үзе сүре бээр апарган. Бо күзүн чер кара турганыңдан байдал нарын турду. Сөөлгү таварылга, 14 баш бода малды сүре берген. Эзелери дарый хөдөлип үнгөш, кожуун шагдааларының киржилгези-биле малың Ээрбек алаагыңдан тып алган, оорлар туттурбайн барган. Байдал элээн нарын ийин.

Баян-Кол суурга милицияның дузалал пунктузун участок шагдаалыг, операжылдакчылыг, истекчилиг тургузар кылдыр айтырыг каш чыл бурунгаар тургустунуп турган чүве. Оттук-Даш, Терлиг-Хая, Эъжим, Эйлиг-Хем ол ынчаар, ылаңгыя дош бадып турар үеде үзе киржиң, демниг хөдөлип ажылдажыптарының аргазын бодап турган айтырыгдыр ийин.

Ооң соонда суурнуң албан черлеринге чедип, улус-биле чугаалажып, ажыл-ижи-биле таныштывыс.

Көдээ библиотеканың ажылы Светлана Ховалыговна Маны-Хая удуртуп турар. Суурнуң улуг-бичии чону хостуг үезинде маңаа күзелди-биле кээп турар.

Библиотеканың дерилгешимелдизин улуг сонуургал-биле көрдүс. Булуң бүрүзүн темалар аайы-биле чогаадыкчы, тывыңгыр дерип каан. Чижээ, бурун тыва черге тураскааткан булуңну “Авам ышкаш ынак черим, аяк

КҮЗЕЛДИИ-БИЛЕ ЧАЛААР

Библиотекарь С.Х.Маны-Хая.

хээлиг Тыва чуртум” деп кыйгырыгың адаа-биле дерээн, бичежек хемчээлдиг музей-даа сагышка кирер. Тыва чоннуң эдилелдерин ында делгеп салган. Сүттен чеже хире аш-чем үндүрүп ап болурун сонуургаар болзунарза, ооң харыызы ында. Тыва улустуң аас чогаалын база тывызыксыг

көргүскен. Дериг-херекселдерни тып алырыңга суурнуң чону дузалап турарын Светлана Ховалыговна чугаалап турду.

Уругларга булуңну оларның сонуургалдарыңга дүүштүр дерип каан. Делгеп каан номнар аразында уругларга орус, тыва тоолдарга үндезилеп, оларның маадырларын көргүзүп турар тип каан сайзанаң бичии кижини канчап

сонуургатпас боор. Ойнай бээриниң чылдагааны-даа ында. Оюн дамчыштыр номга уругларның сонуургалын оттурарының бир хевир-дир.

Өг-бүлелерге ажыктыг болдулары-биле эм ояттар дугайында тайылбырны кылган. Бажың ажылыңга, уруглар кижизидилгезинге хамаарыштыр сүмелерни тускайлап каан альбомдан номчуп ап болур. Суурнуң херээжен чону аңаа чылгып кээп, ол-ла айтырыгларга чугааны солун кылдыр чорудуп, арга-сүмезин солчурлар. Ужуражылгалар база маңаа эрткилээр. Солуннарны дыка ажылап турар болгаш, 2005 чылдың чагыдылганы кылып алган.

Библиотека школа башкыларыңга экскурсия хевирлиг кичээлдер эрттиреринге езулуг бааза бооп болур. Эрттирип турары хемчеглеринче чонун Светлана Ховалыговна күзелди-биле чалаар.

УЧАСТОК ЭМНЕЛГЕЗИНДЕ

Баян-Колдуң чылыг, чырык участок эмнелгезинге кире бергеш, шымдай-ла ат-сывыысты, каш шакта келгенивистен эгелээш демдегледий шаап алдывыс. Мында терроризмге удур хемчеглер саазын, чугаа кырында эвес, а херек кырында алдынып турарын аңаа шыңгы хүлээп алышкын херечилий-дир.

Ол хүн эмнелгениң чыдар болгаш амбулаторлуг салбырларында эмчи сестралары Светлана Чиртек-ооловна Ооржак, Аяна Кагай-ооловна Чалзынмаа, фельдшер эмчи Долаана Даш-ооловна Тас-оол ажылдап турган.

Эптиг, найырдалдыг коллективте ниитизи-биле 24 кижжи бар, оларның тозу — фельдшер эмчилер. Эмнелге чери 1500 ажыг чурттакчылыг Баян-Кол сумузунуң база Оттук-Даштын, Терлиг-Хаяның чурттакчы чонун харыы-

лап турар. Коллективте хөй чылдарда ажылдап чоруур “көрбээни, көдүрбээн хөнээ чок” хоочун ажылдакчыларга эмнелгениң эргелекчизи О.Б.Серенгимни, акушер эмчи В.Д.Байкараны, эмчи сестралары Ч.С.Чанзынмааны, Г.К.Ховалыгы, повар З.Д.Дываажыкты база оон-даа өскелерни чоргаарал-биле адап болур.

Бөгүндө эмнелгеде 12 аарыг кижжи чыдар. Эм-дом болгаш аш-чем-биле хандырылга ажырбас. Эмнелге черинде чок эмнерни

Бир чагааның изи-биле

ИНТЕРНАТ
ЧААРТТЫНГАН

аарыг улус боттары садып, тыптынып ап чаңчыга берген. Гриппке удур тарылганы кожуунуң төп эмнелгезин таварыштыр келген эмниң шаа-биле кадыкшыл байдалы кошкак болгаш социал байдалы берге өг-бүлелерден 130 уругларга чоруткан. Амгы үеде диргелип турар, дораан боостаага дээр, чөдүртүр грипптен 5 уруг аараан, эмнелгеде чыдып турар. Улуг улус хан базышкыны, тыныш органнарының аарыгларындан база эмчиңиң даңзызында доктаамал хайгааралда турар хоочураан аарыгларлыг улус эмнедип чыдар.

Ниитизи-биле алыр болза, бичии чаштарның аарыгыры бо чылын эвээжээ. Чыл дургузунда 24 чаштар немешкен. Ол сан мурнуку чылдардан кудулап турарын эскерип болур. Сааттыг херээжен улус кол кезинде Кызыл хоорайга чигеп алгаш, кээр. Бичии чаштарга хамаарыштыр алыр болза, амыдыралының байдалы чегей өг-бүлелерниң эмер назылыг уругларынга эмг сүдүнүң орнунга эмзирер сүт аймаа чедишпези

ажыл-агый чок анык өг-бүлелерниң уруглары кээргенчиг. Ийи бичии уругларны приютче чоруткан.

Социал аарыглардан ажык хевирниң туберкулезундан аараан улус база бар, эмнеп болур бо аарыгны эмнедиринден оспаксыраар, күзели-биле эмнетпес аарыг улус нарын байдалды тургузуп турар. Бо чылын хар четпезин чаш уруг адазының шак ыңдыг харысалга чок чоруунуң хараазындан чок болган. Ниити чурттакчы чон күзүн сентябрь айда көжүп чоруур флюорографтыг аппаратка хыналданы эрткен.

Көдээ суурларга пенсия,

Фельдшер Д.Д.Тас-оол база эмчи сестразы А.К.Чалзынмай аарыг улус хүлээп тур.

Пост сестразы С.Ч.Ооржак ажыл үезинде.

— берге айтырыг. Төп эмнелгеден айда 5-6 хап сүт кээрин кээп турар, ооң бирээзи чаңгыс уругга 3-4 хонукка чедер. Амыдырал байдалы чегей өг-бүлелер сумуда чок деп болбас, ылаңгыя чаш ажы-төлдүг,

кымга шаштырганын шуут аашкынмас. Эмчилер шагдаа ажилдакчызын кыйгыртыр-даа дээрге, бо суурга белең-не участок шагдаазы ызыртынмас.

Эмнелге черинде клиниктиг

Повар З.Д.Дываажык эмнелгеге 20 чыл ажилдаан.

ниити анализтерни база кылып турар. Берге байдалдыг аарыг улусту аарыгының аайы-биле Кызыл хоорайның база Кызыл кожуун төвүнүң эмнелгелеринге чедирип турар. "Дүрген дуза" машиназын үр чылдарда мунуп келген хоочун чолаачы Н.С.Сандаков чүгле бо үш суурлардан эвес, Эрбектен база аарыг улусту сөөртүп шаг болган. Эмнелгениң телефон харылзаазы эки, ол чүгле улуг хат үезинде үстү бээр таварылгалар тургулаар.

Баян-Кол сумузуңуң чурттакчы чонун хлеб аймаа-биле Кызыл кожуунуң хереглекчилер ниитилениң хлеб быжырап пекарнязы база бир хуу сайгарлыкчы хандырып турар.

ХҮНДЕ 300 ХЛЕБ

Хлеб быжырыкчызы Инна Сенди-Хуурак.

Ийи садыгжы, ийи одакчы, ийи садыгжылыг кожуунуң хереглекчилер ниитилениң пекарнязының удуртукчузу — Л.Б.Кыргыс. Олар чоннуң хереглелин барымдаалап, хүнде 300 хире хлебти быжырып, боттарының садыында садып турар.

Шупту ажилдарын хол-биле кылып пекарня байырлалдар таварыштыр чурттакчы чоннуң чагыын езугаар төгерик хлебтерни, булочкалары, торттары база быжыргылаар. Садыгының орулгазы хлеб-биле катый хүнде 1600-1800 рубль чедер бээр. Ажилчынарның акша-шалыңы айда 1200 рубльден ашпаза-даа, үе-шаанда үнүп турар, оозу эки.

Кичээлдер төнгөн, дүш...

Баян-Кол ортумак школазының интернады бо өөредилге чылында бүгү тала-биле чаартынган деп болур. Ол ажылгандан үнген эрги бажыңыңдан школаңың бир талазында хос турган адырынче көшкеш, октябрь 14-тен эгелеп ажылын эгелээ.

Ында бүрүнү-биле дериттинген чаа орун-дөжек, идик-хеп шкафтарын, ном-дептер сугар тумбаларны, онаалга кылыр улуг-биче столдарны негелде езугаар салып дерзэн.

Интернатта 1-9 класстың 25 өөреникчилери оолдар, уругларны деп, 2 улуг өрээлде чурттап турар. Оларның бежи — малчыннар уруглары. Арткаңнары — хем кежир чыдар Оттук-Даш арбандан өг-бүлелерниң ажы-төлү. Уругдарыг чанаттап маңнажыр болза, күзүн, чазын онза айыылдыг. Ынчангаш интернаттың эргелекчизи Айлаң Сатовна Кыргыс адаиелер-биле хурал эрттирип турар үеде чедер берген болдувус.

РЕДАКЦИЈАДАН:

ажыл-агый, социал айтырыгларда кылдынып турар чүүлдер-биле чергелештир суур шиитпирлээр айтырыгларлыг болбайн канчаар.

"Х Улуг хурал" совхоз дүжүп, орнунга унитарлыг бүдүрүлгө тургустунган дээрден башка, Баян-Кол суур, ооң чону үе-шагның аайы, негелдези-биле эки чүүлдерге идегел, бүзүрелдин көрүжү-биле чедер-четпезин эде-хере тыртып, амыдырап-чурттап турар. Баян-колчуларны улус шагдан бээр ажилгыр, кежээ деп билер болгаш кижилер "шыырак суурла болгай ол" деп ам-даа чугаалажыр. Чагырга черинге болган чугаа үезинде даргалар чонун, оларның эрес-кежээзин, тывынгыр-сагынгырын, дузааргаан мактаар чорду. Кол бир чүүл ол-дур. Чагырга чери чону дээш ажилдаар болгай. А ооң ажил-чорудулгазы — чоннуң хайгааралында. Чоннуң деткимчези чокка канчаар ажилдаарыл? Ынчангаш бо сумуда чоннуң, хөй-ниити организацияларының демниг ажылы, арга-сүмези-биле ханылап кирер ужуруг, шиитпирлээр айтырыглар база бар. Чижээ, аныктарны болдунар-ла аргазы-биле ажилга чүнү-даа мурнай хаара тудар, деткир. Кижизидилге айтырыгларына, ылаңгыя херээженнер чөвүлелиниң, аныктар-биле ажил чорудар хөй-ниити организациязының салдары дыка улуг болур. Ону чедип алган суурлар республикада хөй болгай, ооң дээштиң, салдары улуг дээрзин амыдырал база бадьткаан. Чагырга чери-биле демнежи алгаш, езулуг-ла ажилдап эгелээш, артык күштүүн, четпестерге эптешпезин херек кырында ажилга көргүзүп келир болза, сөс дыңнаваас арагалаар, чагырга чок, хостуг чаңнаар кижилер, суурнуң амыдыралындан хоорук, ажил-агый кылырындан пат-ла оспаксырап чаңчыга берген улус, корум-чурум үрекчилери

Интернадтың улуг өрээлдери арай соок, ынчангаш бе, 3 кижги грипп-тээш эмнелгеде чыдып турар болду.

Ада-ие бир уруг дээш 335 рубльди, ийи уруг болза, 502 рубль дадывырны ай санында төлээр. Баштайгы дадывыр акшаны сонга-хаалга чылыглар дээрн ышкаш аар-саар ажилдарга ажылгаан. Кожуунуң өөредилге килдизи амдызында аш-чем-биле хандырып турар, чоорту бот-хандырылгаче кирер дугайында дыңнаткан.

Интернадтың кижизидикчи башкызы база эргелекчизи өөреникчилерниң кичээлдеринге олуржуп, онаалгаларын кылдыртырындан аңгыда, оларның хостуг үезин шын ажылгаарынче улуг кичээнгеи салып, уруг бүрүзүн бөлгүмнер болгаш спортку секцияларже кириген. Ол ышкаш аңгы-аңгы темаларга лекция, беседаларны доктаамал чорудуп турар дээрзин интернаттың эргелекчизи Айлаң Сатовна чугаалай-дыр.

сестир болу бээр.

Кижилерниң ап турары пенсияларының хевирин, хемчээли аңгы-аңгы болур болгай. Амыдыраарына көрдүнгөн ол акшазын арагага соора ажылгаарга, берге үеде чүнүң-биле амыдыраарыл? Ону база билиндирер болза эки. Суурда күш-ажылдың хоочуну 29 кижги бар-дыр, кижизидилге ажылынга оларның байлак арга-дуржулгазын база ажылгаары күзеничиг. Учасок шагдаазы доктаамал ажилдай бээрге, айтырыглар шиитпирлээринге ол улуг күш-тур. Шагдаа суурга херек дээрзин ужурашканывыс улус чугаалап турдулар, күжүңге, камгалалына ынаныры ол. Ооң бодунга база бо суурга кижилерниң кичээнгеи деткимче, дузазы херек. Чагаада бижип турары дег "кончуг оолдар ону боттарының аайынче кирип алыр хирелиг" дээр даап бодаашкын милиция ажилдакчызының аталдарына, албан-хүлээлгезиниң негелдезинге шуут дүүшпес байдал-дыр.

Чоннуң чугаалап турары шын: көдээниң чурттакчылары чазын, чайын болгаш күску үеде ажил-агыйы дээш чай чок апаар, сезоннуг ажилдар үези. Ынчангаш культура ажилдакчылары ол үелерни таарыштыр эптиг кылдыр өөренип көөр, планнаар ужуруг. Ылаңгыя кышкы үеде Культура одааның сонгаларында чырык дыштаныр хүннерде чонну хаара тудуп, бодунче кыйгырап ужуруг. Культура бажыңының директорунуң ол хүн суурга турбааны-биле аңаа ужуражып шыдаваан бис. Чогаадыкчы дилээшкениң ажилдаарын күзеп каалы.

Амыдыралдың бо айтырыгларын чагырга чери чонунуң киржилгези, арга-сүмези, деми-биле чоннуң бодунга ажыктыг кылдыр шиитпирлээр хемчеглерни ап, оларның эки чуртталгазы, амырдыгы, эрге-ажыы дээш ажилдаар ужуруг. Кадык-чаагай амыдыралды суурнуңа чедип алыр.

Чагаа изи-биле Вера КУУЛАР, Чойганмаа САТ ажилдаан. Чуруктарны Василий БАЛЧИЙ-ООЛ тырттырган.

ШУУТ КУРУГДАН
ЧЕРАЕ ДЭЭРЕ

Баян-Кол сумузуңда хуу садыглар 10 шаа четкен. Оларның чамдыктарының ээлери — аныктар. Сумуңуң Культа бажыңының дужунда бичежек "Аржаан" садыының ээлери, Адыгжы, Ирина Чаш-оолдар, чонну эргежок херек барааннар-биле хандырап сорулгалыг садыг ажиткандан бээр 1 чыл болуп турар.

Ажыл-агый чок берге үеде анык өг-бүле школада төөгү башкылап турар өгнүң херээжен ээзи Ираның шөлээ акшазы үнерге, сүмелешкеш, садыг

чоннуң акша-шалыңы хөй эвес, ооң кадында үе-шаанда үнмес, барааннарның хөй кезини чээлиге баар, пенсия-посobie маңааш олуруптар ужурга таварышканнар. Ооң-биле чергелештир чурттакчы чону хөй хоорай черде сайгарлыкчылар-биле бир дең хемчээлдиг үндүрүглер кызагдааш турупкан. "Хол шимчээрге, хырын тодар" дээрн ышкаш, "ыңдыг-даа болза, шуут куруг, ажил-агый чок турганынга бодаарга, черле ажырбас" — деп, Адыгжы Сергеевич чугаалаар.

Кызымак кижиниң ажылы кажанда түннел чок артпас, ам олар садыгжылыг-даа апарган. Оларның бичежек садыының барааннарының хевирлери көвүдеп турумчаанын, ооң өртөктери хоорайда безин чамдык садыглардан ушчок чиик дээрзин оон үнүп-кирген улуг-бичии чон база чугаалаар болду. Көдээ суурга ажил-агый

"Аржаан" садыының эргелекчизи Адыгжы Чаш-оол.

ажыдып алыр дээш хөделип үнгөн. Садыгны оглунуң ады-биле адап алганнар.

Эге дээрзинде барааннарны чиик машина-биле Кызылдың баазаларындан эккеп алгаш, ооң өртээниң кырынга каш хуу немээш, чонга садып, үндүрүглерни төлеп тургаш, шуудай бээр бис дээр аныктарның белеңи-биле бодаан сагыжы ышкаш болбаан. Суур черде

белең тывылбастап, амыдыраары нарыдап келирге, акшакөпөөк чок-тур дээш алаң кайгал олуруп азы муңчулуп, харын-даа чараш назынын арагага орнап чоруп бээр чамдык аныктарга бодаарга, аргастанып тургаш, боду бодун ажил-биле хандырыгаш, амыдыраарының аргаларын тыпкан чер-черлерде мындыг кызымак анык өг-бүлелер өскелерге үлөгерлиг.

КЭЭРГЕНЧИГ САЛЫМ-ЧОЛ

• Чогуур черлер оларга дуздан көргүзүп көрүңер •

Паротурбинная №17 "а" бажыңның чурттакчыларындан Сылдыс, Аяна, Айлаң база ооң оглу Алим 27 дугаар өрээлге кирип бижидилгелиг чурттап турганнар. Олар-биле кады кирип бижидилге чокка 73 харлыг

Маадыр-оол Доржуевичиниң бөдүүн, ажил-ишчи өг-бүлөзи ооң мурнунда Кур-Чер суурга малчыннап, таңныылдап, суурнуң ажил-агыйыңга үлүг-хуузуң кирип чорааннар. Олар берге оруктарны хөйү-биле алып эртип келген. Чүл дээрге 1960 чылдар үезинде бо суурга ийи каът бажыңнар база турган. Оларның бирээзиниң ийи дугаар кадыңга бо өг-бүлениң кижигүннери чурттап тургаш, мындыг чүүлге таварышканнар: малчыннап чораан улуска батареялыг бажыңга чурттаарга берге болган. Кыжын чурттап турган өрээлинин батареясы доңа бээрге, ону эргизип алыры-биле от салыптарга, печка чазылгаш, улуг өрт болган. Ол үеде ачазының чанынга халып турган 5 харлыг Май-оолче от чаштааш, өрттенип эгелээн. Кызыл чалбырааш апарган бичии оол улуска четтирбейн халып турда, акызы Марат бодунуң тону-биле ораай тудупкаш, отту өжүрген. Арткан улус онча-менди өрттен камгаланып үнүп келгеннер.

Май-оол өске эш-өөрү дег уруглар садынга-даа барбаан, школага-даа өөрөнмээн. Чүге дээрге ындыг үезин эмчиге эрттирген. 10 чыл ажыг үеде чеже наркоз ап, кадык кежин балыгларыңга солуй салдырбаан дээр. 16-17 хар үезинде эмчиден үнүп келгеш, улустан үжүктөрү айтырып, санны санаптар, номну номчуптар кылдыр боду өөренип алган. Орта өөрөнгөн эвес, ажил дугайында бодаан-даа херээ чок турган. Ада-иези бөдүүн улус болганындан ол үеде огулунга пенсия-даа кылдыртып албаан. Чоокку чылдарда 3-кү бөлүктүң инвалиди бооп, айда 738 рубльди ап эгелээн. Май-оол ам 37 харлыг. Бодунуң шак мындыг берге салымының аайы-биле дуңмазының чанынга чурттап турганы ол.

Ам ооң бичии дуңмазы Ай-оолдуң салым-хуузуң көрээли. Ол чажындан бээр инвалид болган: чугаа-домак үнмес, час-күс кээрге, бажының аайы-биле кылаштап чоруптар болгаш үргүлчү хайгааралга турар. Канчап ынчап барганыл? Оол 2 харлыг турда, ада-иези Кур-Чер суурнуң Чедер кудумчузунда бичии бажыңга чурттап турганнар. Ынчан ындын-

Инвалид кижилер аразында кандыг кижилерни чок дээр! Караа көрбес, кулаа дыңнапас, хол-буду чок... берге салымныг улустур ийин. Ам канчаар, дириг кижикандыг-бир арга-биле бодунуң хөй-аьдын көдүрүп, кадык кижилер дег, амыдыраар апаар.

Бүгү-делегейниң инвалидтер хүнүнде Кечил-оол 5 "а" бажында клувунга инвалидтер чыгып байырлаан. Солун программалыг концертти Николай Иванов, Алексей Грецилов, Анатолий Матюшов олар баштап алгаш, чыылганнарга

Инвалидтер
хүнүңге
тураскааткан
ай чоруп тур

ачазы Маадыр-оол Доржуевич Ондар база ооң оолдары—3-кү бөлүктүң инвалиди Май-оол, чажындан бээр инвалид Ай-оол, оларның дуңмазы Белек-кыс бир чыл ажыг кады чурттап келгеннер.

дан келген машиналар ыяап суурну таварып эртер турган. Бир-ле дүне эртип чыткан чүктүг машина бо өг-бүлениң чурттап олурган бажыңының кыдыын үстүрер орта, бажың ийлени берген. Удуп чыткан улус кожоларыңче тын-менди

маңажыпканнар. Эт-септен чүү-даа алдынмаан. Ооң уржундан Ай-оол мындыг байдалга таварышкан. Огул школа назыны чеде бээрге, школага аппаарга, өөренип чадап каан. Улаштыр Чербининиң кадыкшылыга школазыңга чедирерге-даа, түннел үнмээн. Ол хевээр Ай-оол бодун боду башкартынып шыдапас инвалид бооп арткан. Ол ам 27 харлыг.

2003 чылдын декабрь айда өг-бүлени азырап чораан авазы чырык өртемчейден чарлып чоруткан. Маадыр-оол Доржуевич 2 инвалид огул-биле артып, берге байдалга келгеш, хоорайда чурттап турар уруунуң чанынга кээп чурттап турганнары ол. Көдээ суурга эм-таң садып алып аптека-даа чок, эмчи дузазы үргүлчү хереглеттине бээр апарганы база чылдагаан болган. Кызылга келгеш, бо өг-бүлө база катап айыыл-халапка таваржы бергеннер. Оларның чурттап турганы Паротурбинная №17 "а" бажыңга өрт эгелей бергенде, Айлаң биле Аяна аңаа турган улусту шуптузуң орун шывар пөс дамчыштыр туттундуруп бадырыпкаш, иелээн шурай бергеннер. Түңнелинде Аянаң холу, а Айлаңның көп-белдири сыңган.

Бо өг-бүлө ооң мурнунда айыыл-халаптарга таварышкаш, куруңеден дузаламчы акшатөгери-даа ап көрбээн, негевээн-даа. Ам база чүзү-даа чок артканнар. Безин чадаарда, холга туткан документилер-даа чок. Бо берге

үеде ажыл тып алыры хөлчок нарын. Бөдүүн улус хамаанчок, эртем-билигги кижилер безин ажыл тып шыдавайн турар. Өг-бүлениң уруглары ажыл чок, хуузуңда улуска чүү-хөө кылып берип чорааш, акшаны тып ап

турганнар. Бергелерге удаа-дараа таварышкан Маадыр-оол Доржуевичиниң өг-бүлөзи бурган авыралында шупту онча-менди үнүп, ам-даа чырык чер кырыңга дөргүл-төрөл, эш-өөрүнүң аразыңга чурттаар болганы — улуг аас-кежик-тир. Олар ам хоочуннар болгаш кырганнар бажыңында 8 кижичаңгыс өрээлде сыңмарлажып орарлар. Чүге дээрге өрттенген бажыңче чүглө 4 кижичаңгыс бижидилгелиг, а артканнары кирип бижидилге чок турганы дээш мындыг байдалга таварышканнар.

Өг-бүлениң кижигүннери ооң мурнунда-ла Кызыл кожуун чагыргазыңче чурттаар шөл айтырыгы дээш кирип турганнар. Оон кандыг-даа дуза катпаан. Чаңгыс өг-бүлөдө 2 инвалид кижичаңгыс болганда, оларга хоойлу эзуугаар дузаны кадары албан болгу дег. Оларның чурттап турган округунга хамааржыр бүгү чадаңың депутаттары, Кызыл кожуун чагыргазы база өрткө таварышканнарга дуза көргүзөр комиссия кижигүннери бо кээргенчиг салым-чолдуг өг-бүлени тоомчага ап, оларның келир үези чырык, чаагай болзун дээш чымчак сеткилдиг бооп, чаңгыс эвес удаа бергелерге таваржып келген улуска дуздан кадар боор деп идегел бар. Бо айтырыгы Ондарларның дөргүл-төрөлдери, эш-өөрү, таныыр-билер улуг-бичии чону шупту көдүрүп турар.

Римма ЧАВЫНЧАК.

Хол куруг келбээн

бараалгатканнар. Хөгжүм үделгезин Россияның культуразының алдарлыг ажилдакчысы Михаил Зырянов кылган. Дараазында кежээниң кол кезээн Нитилелдин даргазы Ангыр Хертек ажыдып, инвалидтерни кандыг айтырыглар дүвүредип чоруурун таныштырган. Каш чыл улаштыр ол инвалид уругларга школадан туттуруп бээриниң дугайында айтырыгы көдүрүп келгенин хомудап айыткан. Бүдүрүлгө ди-

ректору Людмила Джевало акшатөгери-талазы-биле бергедежип турарын база үндүрүглер хөй бооп турарыңга доктааган.

Байырлалга чалатканнар "далайга дамды дуза" дээр ишкеш хол куруг келбээннер. Олар акшакөпөөк аймаандан эгелээш, сканерни белекке бергенин инвалидтер өөрүп хүлээп алганнар.

Ирина БЮРБЮ.

Кызыл хоорай.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ

Бистиң эргим, ынак ававыс Күнзеңмаа Биче-ооловна ООРЖАК декабрь 14-те 65 харлаан.

Ол Саглы ортумак школазында 42 чыл башкылап ажилдап чоруур. «Улус өөредилгезиниң тергиини», «Күш-ажылдың хоочуну» хөрөк демдектериниң эдилекчизи. Төрүттүнген хүнүнде ынак ававыска изиг байырыңи чедирип, каң дег кадык болурун, аас-кежикти күзедивис.

Бисти өстүрүп, кижизидип каан ававыска черге чедир мөгөйип, улуу-биле четтиргенивисти илеретпишаан, ам-даа узун назылап, бисти өөртүп чорууруңу күзедивис, авай!

Уйнуктары, уруглары: Ай-оол, Айсан, Октябринадан.

САКААРНЫ КАЙЫН ААЫРЫА?

Тыва Республиканың арга-арыг агентствозунуң дыңнадыры болза:

Чаа чылдың шивилерин (елкаларын) дазылыңга турда тус черниң чурттакчыларыңга тускай аңгылап берген черлерден кезип алырың чөпшээрээр, а албан черлеринге, организацияларга шиви дазылыңга турда кезип алырың хоруп турар.

Елкаларың чонга болгаш албан черлеринге, организацияларга база сайгарлыкчыларга арга-арыг ажил-агыларының болгаш лесничестволарның складтарындан садар.

ЧАА ЧЫЛ БЕЛЕКТЕРИ МАНАЙ БЕРДИ!

Ясли-садтарның, школаларның, организацияларның база чоннуң кичээңгейинге!

Чаа чылдың белектерин баш удур белеккээш, садып турар.

Белектерни хевирлери-биле азы садып алыкчыларның күзели-биле белеккөп бээр.

Бистиң турар черивис: Кызыл хоорай, Мир кудумчузу, 13, РПС (Республиканың хереглекчилер эвилелиниң) баазасы. Склад № 3.

Т 1-15-73, 3-57-62, 3-77-88.

Преврати 30 рублей 30 000 рублей!

Розыгрыш новогоднего 12 тиража лотереи "Олча-Удача" состоится 25 декабря в 18 часов на телеканале "Новый Век". Розыгрываются холодильники, телевизоры, обогреватели, пылесосы, музыкальные центры, стиральные машины, DVD-проигрыватели, а также денежно-вещные призы от 1000 до 5000 рублей. Специальные призы: уголок мягкой мебели от мебельного салона "Светлана" (ул. Оюн-Курседи, 151) сертификат на 10000 рублей от магазина "Дом у Дороги" (ул. Рабочая, 250) стиральная машина-автомат от магазина "Техника" (ул. Ленина, 42). Срок выдачи призов в течение 1 месяца. Цена лотереи 30 рублей.

Супер приз 30 000 рублей.

Олча-Удача — жизнь богаче!

Денежно-вещная лотерея ТИРАЖ 12

"Олча" С Новым годом!

№ 008896

Цена билета 30 рублей

257 дөккөмбүрүдү 2004-жылдагы розыгрыш на калыме "НОВЫЙ ВЕК" 18.00 часоо

КОНКУРСКА КИРЖИҢЕРИ

Тыва Республиканың Тудуг яамызы Кызыл хоорайда «Тиилелге» скверин 1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайыныңга өлгөн дайынчыларның Мемориал комплекзи кылдыр чарартыр эң дээр төлевилел-идея дээш ажык конкурсту чарлап тур. Конкурстуң хуусаазы — 2004 чылдың декабрь 15-тен 2005 чылдың январь 15-ке чедир. Конкурс негелделерин Тыва Республиканың Тудуг яамызындан билип алыр.

Адреси: Красноармейская, 76, контактылыг телефоннары: 3-20-62, 3-43-32.

Республика типографиязының коллективи «Тыва» КТРК-ның инженерни

Камиль Фатихович
ГАЗИЗОВТУҢ

элекке мөчээни-биле ооң төрөлдөргө болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнуң оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЛИСТИСТЕР: нитилел-политтиктиг килдиси — 1-18-10, культура, өөредитге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлөттүр килдистер — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама.

Тираж 9300. Чагыг 153.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИИН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «ШЫН» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрткээн.

Хере-челелдин дугаары — ПИ №16-0510. Индекс 10002, 10003. ТР-ның Парлалга болгаш информация куркомитединиң типографиязыңга парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүшпейн барыш болур. Айгтылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харьдылаар.